

Fəsil 3 Yanaşma və metodologiya

MÜNDƏRİCAT

3	YANAŞMA VƏ METODOLOGİYA	3-1
3.1	Giriş	3-1
3.2	ƏMSSTQ Prosesi.....	3-1
3.3	Maraqlı Tərəflərlə Məsləhətləşmə və Məlumatın Açıqlanması.....	3-1
3.3.1	İcmal.....	3-1
3.3.2	Maraqlı tərəflərin müəyyənləşdirilməsi	3-2
3.3.3	Məsləhətləşmələrin Sənədləşdirilməsi	3-2
3.4	İlkin yoxlama (skrining) fazası	3-2
3.5	Əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi fazası	3-3
3.6	Layihənin işlənməsi və alternativlərin qiymətləndirilməsi	3-3
3.7	Qanunvericiliyə dair İcmal.....	3-3
3.8	İlkin vəziyyətə dair məlumatların müəyyənləşdirilməsi.....	3-3
3.9	Təsirin Qiymətləndirilməsi Metodologiyası	3-4
3.9.1	Təsirlərin müəyyənləşdirilməsi	3-4
3.9.2	Potensial təsirlərin azaldılması.....	3-6
3.9.3	Qalıq təsirləri və əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsi	3-7
3.9.4	Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	3-8
3.9.5	Potensial təsirin miqyası	3-8
3.9.6	Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi cədvəlləri	3-8
3.9.7	Qalıq təsirin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti.....	3-44
3.10	Ətraf mühitə və sosial sahəyə təhlükə və risklərin qiymətləndirilməsi	3-44
3.11	Ümumi (kumulyativ) və transsərhəd təsirlər.....	3-44
3.12	ƏMSSTQ-nin açıqlanması və nəzarət edən orqan tərəfindən təsdiqləmə proseduru	3-45
3.13	İdarəetmə və monitoring	3-46
3.14	Qarşıya çıxan çətinliklər	3-46

Cədvəllər

Cədvəl 3-1:	Problemlər–Reseptorlar–Təsirlər üzrə Nümunə.....	3-5
Cədvəl 3-2:	Reseptorların Torpaq və Qrunt şəraitlərinə olan təsirlərə Əhəmiyyəti/Həssaslığı.....	3-9
Cədvəl 3-3:	Torpağın və qruntun şəraitinə proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyas təsnifatı	3-10
Cədvəl 3-4:	Vizual reseptorların və landşaftların əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-11
Cədvəl 3-5:	Vizual reseptorlara və landşaftın xarakterinə olan qiymətləndirilmiş təsirlərin miqyasının təsnifatı.....	3-13
Cədvəl 3-6:	Səth su ehtiyatlarının və istifadəçilərinin əhəmiyyəti/həssaslığı	3-14
Cədvəl 3-7:	Səth sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin miqyasının təsnifatı	3-15
Cədvəl 3-8:	Qrunt su ehtiyatlarının və istifadəçilərin əhəmiyyəti/həssaslığı	3-18
Cədvəl 3-9:	Qrunt sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin miqyasının təsnifatı.....	3-19
Cədvəl 3-10:	Ekoloji reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı	3-21
Cədvəl 3-11:	Proqnozlaşdırılmış ekoloji təsirlərin miqyasının təsnifatı	3-23
Cədvəl 3-12:	Havaya atılan emissiyalara görə reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-26
Cədvəl 3-13:	Atmosferə atılan emissiyaların təsir miqyasının təsnifatı	3-27

Cədvəl 3-14: Səs-küy reseptorlarının əhəmiyyəti/həssaslığı	3-28
Cədvəl 3-15: Yayılan səs-küyün miqyasının təsnifatı	3-29
Cədvəl 3-16: Reseptorun titrəyişlər baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı	3-30
Cədvəl 3-17: Vibrasiyanın proqnozlaşdırılmış təsirlərinin miqyas üzrə təsnifatı	3-31
Cədvəl 3-18: Mədəni irs obyektlərinin əhəmiyyəti/həssaslığı	3-32
Cədvəl 3-19: Mədəni irs obyektlərinə proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyasının təsnifatı	3-33
Cədvəl 3-20: Sosial reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı	3-34
Cədvəl 3-21: Torpaqların əldə olunması ilə bağlı təsirlərinin miqyasının təsnifatı .	3-36
Cədvəl 3-22: İqtisadiyyata, məşğulluğa, sərişələrə və yaşayış (dolanışıq) vasitələrinə təsirlərin miqyasının təsnifatı.....	3-38
Cədvəl 3-23: İnfrastruktura və xidmətlərə təsirlərin miqyasının təsnifatı	3-39
Cədvəl 3-24: Ətraf Mühitə üzrə Sağlamlıq Sahələri	3-40
Cədvəl 3-25: Sağlamlığa təsir dərəcəsinin təsnifatı	3-40
Cədvəl 3-26: Layihənin nəqliyyat axını və nəqliyyat vasitələri ilə bağlı reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı.....	3-41
Cədvəl 3-27: Yol hərəkətinin və nəqliyyatın proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyası üzrə təsnifat	3-42

Şəkillər

Şəkil 3-1: Qalıq təsirin əhəmiyyət matrisası	3-44

3 YANAŞMA VƏ METODOLOGİYA

3.1 Giriş

Bu fəsildə Ətraf Mühitə və Sosial-İqtisadi Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMSSTQ) adlı sənədin bu əlavəsinin (bundan sonra hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsi adlandırılacaq) hazırlanması üçün tətbiq edilmiş proses təsvir edilir və Azərbaycanda Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi (CQBKG) layihəsi ilə bağlı layihələndirməyə edilən dəyişikliklərdən irəli gələn təsirlərinin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilmiş metodika təqdim edilir. Nəzərdə tutulan layihə üzrə konkret əməliyyatlarla bağlı ətraf mühitin fon vəziyyətinə və Azərbaycanda Qərb İxrac Boru Kəməri (QİBK), Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəmərinin və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) tikintisi və istismarı zamanı əldə edilmiş təcrübəyə əsaslanaraq potensial təsirlər müəyyən edilmişdir.

Təsirin qiymətləndirilməsinin nəticələri, təsirin azaldılması üzrə tədbirlərin təyin olunması və əsas təsirlərin müzakirəsi Fəsil 10 Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (Planlaşdırılmış hadisələr); Fəsil 11 (Kumulyativ və Transsərhəd Təsirlər); Fəsil 12 Təhlükələrin Analizi və Risklərin Qiymətləndirilməsi (Planlaşdırılmamış hadisələr); və Əlavə B-də (Təsirin qiymətləndirilməsi və azaldılmasına dair cədvəllər) verilir.

3.2 ƏMSSTQ Prosesi

Qiymətləndirmə prosesi layihə işlənilib hazırlandığı mühitlərdə təbii, hüquqi və sosial-iqtisadi kontekstdə nəzərdə tutulan layihədəki son dəyişikliklərin qiymətləndirilməsinə sistemətik yanaşmanı təşkil edir. Layihənin layihələndirməsindəki dəyişikliklərdən irəli gələn bütün potensial təsirlər müəyyən edilmiş, təsirlərin azaldılması üzrə standartlar və beynəlxalq qabaqcıl praktika və ya yerinə yetirilə bilən və rentabelli tədbirlər tətbiq edilmişdir. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər tətbiq edildikdən sonra qalan hər hansı potensial təsir qalıq təsir adlanır.

Ətraf mühitə və sosial sahəyə bütün qalıq təsirlər Bölmə 3.9.3-də təsvir edilən metodologiyaya görə aşağı, orta və ya yüksək kimi dərəcələndirilir.

Bu ƏMSSTQ Əlavəsində Layihədəki dəyişikliklərlə bağlı ekoloji və sosial problemlər nəzərdən keçirilir. Hazırkı sənəd bundan əvvəl Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə (ETSN) təqdim edilmiş digər hesabatlarda verilmiş məlumatları, o cümlədən CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son versiyasında əhatə olunmuş məlumatları təkrarlamaq məqsədi daşıyır.

3.3 Maraqlı Tərəflərlə Məsləhətləşmə və Məlumatın Açıqlanması

3.3.1 *İcmal*

Maraqlı Tərəflərlə məsləhətləşmə və məlumatın açıqlanması prosesi bütün ƏMSSTQ prosesinə tətbiq edilən davamlı, hər şeyi əhatə edən tələbdir. CQBK üzrə TƏMÖHS (CQBK üzrə Tranzit Əraziyə Malik Ölkənin Hökuməti ilə Saziş) ƏMSSTQ-nin açıqlanmasına dair konkret tələbləri əhatə edir və o, həmçinin, Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) üzrə Azərbaycan qanunvericiliyinin tələbidir (Azərbaycanda ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi üzrə təlimatda, 1996, təsvir edilir və Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanun kimi hüquqi prosedurlar vasitəsilə tətbiq edilir) və qaz boru kəmərləri sənayesində qabaqcıl beynəlxalq təcrübə hesab edilir. Məsləhətləşmə ətraf mühit və sosial sahəyə dair əsas məsələlər barədə məlumat əldə edilməsində mühüm rol oynayır, icmaların və digər maraqlı tərəflərin problemlərini əhatə edir və layihənin təsiri ilə bağlı məsələlərin həlli üçün potensial strategiyaların işlənilib hazırlanmasında köməklik edir. BP layihə müddəti ərzində maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmənin, onların iştirakının və məlumatın açıqlanmasının əhəmiyyətini başa düşür.

Məsləhətləşmə və məlumatın açıqlanması üzrə metodologiyalar ƏMSSTQ-nin hazırkı Əlavəsinin aşağıdakı fəsillərində daha ətraflı müzakirə edilir:

- Fəsil 8 (İlkin Sosial-iqtisadi vəziyyət); məsləhətləşmə zamanı iştirakçılar qaldırdığı sosial və iqtisadi məsələlərin ümumi təsvirini verir
- Fəsil 9 (Məsləhətləşmə prosesi); əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi/ilkin ƏMSSTQ Əlavəsi mərhələsindəki əlavə işlər ərzində aparılmış məsləhətləşmənin nəticələrini təfərrüatı ilə əks etdirir.

Məsləhətləşmə və məlumatın açıqlanması prosesi vacib və mürəkkəbdir və bu proses ərzində maraqlı tərəflərin problemlərinin qeydə alınub sənədləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Həmçinin, BP-nin və CQBKG-nin artıq başladığı işlərlə əlaqədar Azərbaycandakı maraqlı tərəflərlə böyük iş həcminin əlaqələndirilməsi ilə bağlı tədbir görülmüşdür. Bu ƏMSSTQ Əlavəsinin hazırlanmasının ilkin mərhələsində hökumət orqanları ilə xüsusi görüşlər keçirilib. Bundan əlavə Layihənin Təsirinə Məruz Qalan İcmalar (LTMQİC-lar) daxilində icmalarla xüsusi məsləhətləşmələr aparılıb. LTMQİC anlayışı CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son versiyasında verilmiş mənaya uyğundur və boru kəmərinin nəzərdə tutulan əlavə seksiyasının (ərsinləmə stansiyası daxil olmaqla) 2km-i daxilində və giriş yollarından 300m məsafə daxilində yerləşən icmalardan ibarətdir.

3.3.2 *Maraqlı tərəflərin müəyyənləşdirilməsi*

BP və ƏMSSTQ üzrə məsləhətçilər, Layihədəki dəyişikliklərin bir hissəsi olaraq, məsləhətləşməli maraqlı tərəfləri müəyyən etmək məqsədilə birgə iş aparmışlar. Bu, CQBK-nin tikintisi və istismarı müddətində əldə edilmiş keçmiş təcrübənin, Azərbaycan və CQBK ətrafında yerləşən icmalarla tanışlığın və dövlət orqanları və s. ilə məsləhətləşmələrin əsasında edilmişdir. Məqsəd, nəzərdə tutulan layihə dəyişikliklərinin təsirinə məruz qala bilən və ya həmin layihədə marağı olan insanlara layihə barədə məlumat əldə etmək və öz fikir və problemlərini söyləmək imkanı verməkdən ibarətdir.

Maraqlı tərəflər aşağıdakı qruplardan seçilib:

- Layihə və ƏMSSTQ prosesi üçün başlıca siyasi əhəmiyyət kəsb edən milli, regional və yerli hökumət orqanlarından ibarət dövlət qurumları
- LTMQİC-lardakı şəhərlərdə və kəndlərdə olan sakinlər, icma rəhbərləri, aztəminatlı qruplar və torpaq istifadəçiləri.

Məsləhətləşmə prosesində iştirak edən maraqlı tərəflərin tam siyahısı Fəsil 9-da (Məsləhətləşmə Prosesi) təqdim olunub.

3.3.3 *Məsləhətləşmələrin Sənədləşdirilməsi*

Bütün iclaslar, o cümlədən iclasların tarixi, qaldırılmış maddi məsələlər, iştirakçılar və razılaşdırılmış tədbirlər protokollaşdırılmışdır. Məsləhətləşmələrin nəticələri iştirakçıların məlumat bazasına daxil edilmişdir. Müəyyən edilmiş potensial təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərə dair razılaşdırılmış tədbirlər nəzərə alınacaq və (İdarəetmə və Monitorinq adlı 13-cü Fəsildə müzakirə edildiyi kimi) layihənin öhdəliklər jurnalına köçürüləcək. İndiyədək aparılmış məsləhətləşmələrin nəticələri Məsləhətləşmə Prosesi adlı 9-cu Fəsildə verilir.

3.4 İlkin yoxlama (skrininq) fazası

Potensial əhəmiyyətli təsirləri müəyyən etmək üçün Layihə konsepsiyasının hazırlandığı ən erkən mərhələlərdə ilkin yoxlama (skrininq) aparılmışdır. İlkin yoxlamanın nəticəsində əldə olunan məlumatlar təsirin qiymətləndirilməsi üçün əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsində istifadə edilib.

Layihənin layihələndirməsindəki dəyişikliklər üçün əvvəlki ilkin yoxlamaların nəticələri nəzərdən keçirilib (baxın: CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son versiyasında Bölmə 3.4) və

nəticələr ƏMSSTQ-nin əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə əsas ekoloji və sosial göstəriciləri müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilib.

3.5 Əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi fazası

ƏMSSTQ Əlavəsinin əsas məsələləri üzrə əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi aparılıb və bu, CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantından aparılmış qaydada həyata keçirilib (baxın: CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantının 3.5-ci bölməsi). Əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi prosesində aşağıdakılar da daxil olmaqla (lakin, bunlarla məhdudlaşmayaraq) ƏMSSTQ Əlavəsində əhatə edilmiş bəzi yaxud bütün məsələləri müəyyənləşdirilmişdir:

- Qiymətləndirilməli təsirləri müəyyən etmək, xüsusən də layihənin tərəfdarları, maraqlı tərəfləri və nəzarət orqanları tərəfindən qərarların verilməsində əhəmiyyətli olanlara xüsusi diqqət yetirmək
- Yoxlanmalı alternativ variantları, o cümlədən marşrut, layihə həlləri və təsirazaltma tədbirləri kimi variantları qiymətləndirmək
- Xüsusi diqqət tələb edən ilkin vəziyyətdəki aspektlərə dair məlumatlar toplamaq.

ƏMSSTQ Əlavəsi prosesi ərzində məsləhətləşmə aparılmışdır: prosesin əvvəllərində hökumətdəki əsas maraqlı tərəflər ilə məsləhətləşmələr başlanmışdır və bundan sonra isə LTMQİc-lar ilə ictimai məsləhətləşmə aparılmışdır. Maraqlı tərəflərin təqdim etdiyi məlumatlar və rəylər Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsinin əhatə dairəsinin hazırlanmasında istifadə edilmişdir.

Bu ƏMSSTQ Əlavəsi üçün məlumatlar təmin etmək və əsas məsələləri müəyyənləşdirmək üçün ƏMSSTQ prosesi boyunca davamlı olaraq maraqlı tərəflərlə görüşlər keçirilib. Bu görüşlər 9-cu fəsilə təsvir edildiyi kimi bütün CQBKG Layihəsi üçün məsləhətləşmənin bir hissəsi kimi nəzərdə tutulmuş əlavə seksiyanın layihələndirilməsi, tikintisi və istismarı ərzində də davam etdiriləcək.

3.6 Layihənin işlənməsi və alternativlərin qiymətləndirilməsi

CQBKG boru kəmərinin diametri 48"-i azaldılmazdan və boru kəmərinin nəzərdə tutulan əlavə seksiyasının marşrutu razılaşdırılmazdan əvvəl məqsədəuyğun alternativlər qiymətləndirilmişdir ki, realistik konservativ variant hazırlana bilsin.

Layihənin layihələndirməsində dəyişikliklər aparılan zaman qiymətləndirilmiş alternativ variantların tam təsviri 4-cü fəsilə təqdim olunub.

3.7 Qanunvericiliyə dair icmal

Layihədəki dəyişikliklər üçün hüquqi, siyasi və inzibati bazanın icmalı 6-cı fəsilə təsvir edilib.

3.8 İlkin vəziyyətə dair məlumatların müəyyənləşdirilməsi

Layihədəki dəyişikliklər üçün əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi zamanı ƏMSSTQ prosesinin aparılması üçün lazım olan ilkin məlumatlardakı çatışmazlıqları müəyyənləşdirmək üçün mövcud ekoloji və sosial-iqtisadi məlumat mənbələri nəzərdən keçirilib. CQBK və BTC Layihəsi üzrə ilkin ƏMSSTQ-lər (2002) və bu vaxtadək aparılmış CQBK və BTC əməliyyatlarının monitorinqinin mövcud nəticələri (bunların tərkibində ilkin vəziyyətə dair əhəmiyyətli məlumatlar var) nəzərdən keçirilib. Çatışmazlıqların təhlili metodu Layihəyə imkan verdi ki, görülmüş işlərin təkrarlanmasına yol verməsin və Layihə ərazisindən ilkin vəziyyətə dair lazımi ən son məlumatların toplanılmasını maksimuma çatdırsın.

Əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi tədqiqatının nəticələri göstərdi ki, boru kəmərinin əlavə seksiyası üçün müfəssəl tədqiqat tələb edən bir sıra mühüm məsələlər mövcuddur və ilkin vəziyyətə dair mövcud məlumatların bəziləri ya kifayət dərəcədə deyil, ya köhnəlib (2001-ci ildə CQBK ƏMSSTQ üzrə ilkin vəziyyətə dair ilkin məlumatlar toplanılıb), ya da əlavə məlumata ehtiyacı var. Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsi üçün aparılmış müfəssəl ilkin (fon) tədqiqatlar aşağıdakılardan ibarət olub:

- Boru kəmərinin əlavə seksiyasında və ərsinləmə stansiyasının sahəsində botanika tədqiqatı
- Boru kəmərinin əlavə seksiyasında və ərsinləmə stansiyasının sahəsində zooloji tədqiqat
- Boru kəmərinin əlavə seksiyasında və ərsinləmə stansiyasının sahəsində mədəni irs üzrə tədqiqat
- Boru kəmərinin əlavə seksiyasında və ərsinləmə stansiyasının sahəsində torpağın çirklənməsi üzrə tədqiqat
- Milli, regional miqyasda ilkin məlumatların və Layihənin icmaya aid ilkin məlumatlarının toplanılması da daxil olmaqla sosial-iqtisadi tədqiqat
- Boru kəmərinin əlavə seksiyasının əsas giriş marşrutunda nəqliyyat axını üzrə tədqiqatlar
- Layihəyə aid icma ilə məsləhətləşmə
- Ərsinləmə stansiyasının sahəsinə yaxın yerləşən yerli reseptorlarda səs-küyün fon səviyyəsinin ölçülməsi
- Landşaft və vizual görünüş üzrə tədqiqat
- Topoqrafik tədqiqat.

CQBK üzrə ilkin vəziyyətə dair məlumatlar (məsələn: 2007-ci ildən 2011-ci ilədək olan müddətdə bioloji bərpa, landşaft və vizual görünüş üzrə tədqiqatlardan əldə olunmuş) yerli və beynəlxalq alimlərdən istifadə etməklə aparılmış CQBKG üzrə sahə işləri ilə dəstəkləndi.

Fiziki mühit, bioloji mühit və mədəni irs üçün ilkin ekoloji və sosial vəziyyətə dair hesabatların xülasələri 7-ci fəsilə və sosial-iqtisadi vəziyyətə dair bu cür xülasələr isə 8-ci fəsilə təqdim olunub. Bir sıra fon tədqiqatlarına dair daha müfəssəl hesabatlar bu Layihənin İlkin Ekoloji və Sosial Vəziyyətə dair Hesabat (İESVH) adlı Əlavəsində təqdim edilib (daha dəqiq desək: torpaqlar və qrunzun vəziyyəti, landşaft və vizual, ekologiya, səs-küy, mədəni irs. Nəqliyyat axını və sosial-iqtisadi ahə və sağlamlıqla bağlı vəziyyət).

3.9 Təsirin Qiymətləndirilməsi Metodologiyası

Layihənin layihələndirməsindəki dəyişikliklərin fiziki, bioloji və sosial-iqtisadi mühitə təsiri bu bölmədə təsvir edilmiş metodologiyadan istifadə etməklə qiymətləndirilib. Bu metodologiya CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantında (Fəsil 3, Bölmə 3.9) istifadə olunmuş metodologiya ilə eynidir, lakin, o, hazırkı Əlavənin oxunaqlığını və təfsirinə yardım etmək məqsədilə burada təkrarlanıb.

ƏMSSTQ-nin şəffaflığını maksimuma çatdırmaq üçün təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə meyarlar aşağıdakı bölmələrdə təkrarlanıb.

3.9.1 Təsirlərin müəyyənləşdirilməsi

Təsirin qiymətləndirilməsi prosesi ilk öncə layihə işlərinin və layihə fazalarında hər fəaliyyət növünün ətraf mühitə və sosial sahəyə potensial təsirlərinin müəyyən edilməsini əhatə edir. Layihə ilə bağlı işlərə inşaat meydançasında hazırlıq işləri, tikinti, bərpa, istismar və istismardan çıxarma kimi işlər ola bilər. Bu işlərə planlaşdırılmış gündəlik işlər; planlaşdırılmış, lakin gündəlik olmayan işlər; və planlaşdırılmamış və ya təsadüfi işlər də daxil ola bilər.

Bu ƏMSSTQ Əlavəsində təsir dedikdə, “hər hansı təşkilatın fəaliyyəti, məhsulu və ya xidməti nəticəsində fiziki, bioloji və ya sosial mühitdə mənfi və ya müsbət, tam və ya natamam dəyişiklik” başa düşülür. Təsir layihənin hər hansı və ya bütün işlərinin nəticəsində ola bilər.

Layihə işləri ətraf mühit və ya sosial reseptorlara təsir göstərən problemlər törədə bilər. Cədvəl 3-1-də iş, problem və potensial təsir mənbəyi arasında əlaqələr göstərilir. Layihədəki dəyişikliklərlə bağlı bütün işlər və əlaqədar məsələlər müəyyən edilmişdir. Ümumi layihə məsələləri və potensial təsirlər, marşrut və ya obyektə bağlı problemlər və potensial təsirlər Əlavə B-də cədvəl şəklində verilir.

Cədvəl 3-1: Problemlər–Reseptorlar–Təsirlər üzrə Nümunə

Problem		Reseptor	Potensial Təsirlər
A1	Tozun əmələ gəlməsi, xüsusilə, avtomobillərin hərəkətindən və qazılıb çıxardılmış materialların saxlanması	İnsanlar	Tənəffüs problemləri Narahatlıq, yeni yuyulmuş paltar və pəncərələrin üzərində toz
		Canlı təbiət	Heyvanlarda nəfəs problemləri (arılardan başqa)
		Yaşayış vasitələri (gəlir mənbələri)	Arılara ziyan Zəif fotosintez və bunun nəticəsində taxıl məhsuldarlığında azalma

Müxtəlif təsirlər baş verə bilər. Bu ƏMSSTQ Əlavəsində aşağıdakı təsirlər müəyyən edilir və nəzərdən keçirilir:

- Mənfi – ilkin vəziyyətə nisbətən mənfi dəyişiklik yaranan və ya yeni, arzu edilməz amil əlavə edən təsir
- Müsbət və ya faydalı – ilkin vəziyyəti yaxşılaşdıran və ya arzu edilən amil əlavə edən təsir
- Birbaşa (və ya əsas) – layihə ilə bağlı planlaşdırılmış fəaliyyət və qəbul edici mühit arasında (məsələn boru kəməri dəhlizindən istifadə və əvvəllər mövcud olmuş təbii yaşayış mühiti arasında) olan birbaşa qarşılıqlı əlaqələrin təsirləri
- İkinci dərəcəli – layihə və onun ətraf mühiti arasındakı əsas qarşılıqlı əlaqələrdən sonra mühit daxilində qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində təsirlər (məsələn yaşayış mühitinin qismən itirilməsi daha geniş ərazidə növlərin populyasiyasının həyat qabiliyyətinə təsir göstərir)
- Dolay – səbəbi layihə olan digər fəaliyyətlərin təsirləri (məsələn artan yol hərəkətinə xidmət məqsədilə yaradılmış yeni biznes fəaliyyəti)
- Transsərhəd – dövlət sərhədi boyunca və ya sərhədi aşan təsirlər
Kumulyativ – ətraf mühit və ya sosial sahə üzrə eyni resurslara və ya reseptorlara təsir edən eyni və ya başqa layihələrin başqa təsirlərlə birləşən təsirləri
- Qısamüddətli – yalnız məhdud müddətdə (məsələn boru kəmərinin tikintisi zamanı) davam edəcəyi proqnozlaşdırılan, lakin fəaliyyət başa çatandan sonra və ya təsirazaltma/bərpa tədbirləri və təbii bərpa nəticəsində (məsələn tikinti zamanı müvəqqəti ixtisaslaşmamış işçi qüvvəsi cəlb olunanda) aradan qalxan təsirlər
- Uzunmüddətli – uzun müddət ərzində davam edən (məsələn boru kəməri əməliyyatları zamanı KS-nə (Kəmər Sahəsinə) və geri hərəkət edən nəzarət maşınları səbəbindən narahatlıq) və layihədə əməliyyatlar dayandırıldıqda kəsilən təsirlər. Buraya uzun müddət ərzində baş verə bilən qeyri-müntəzəm və ya təkrarlanan təsirlər daxildir (məsələn boru kəmərinin təftişi zamanı mövcud yolların istifadəsi səbəbindən dəfələrlə təkrarlanan növlərin mövsümi narahatlığı)

- Daimi – layihənin işlənməsi zamanı baş verən və təsirə məruz qalmış reseptorda və ya resursda layihə müddətindən xeyli uzun sürən davamlı dəyişikliyə gətirib çıxaran təsirlər (məsələn mədəniyyət abidələrinə ziyan və ya yaşlı ağacların itkisi)
- Təsadüfi – layihədə təsadüfi (planlaşdırılmamış) hadisələr (məsələn maşınların yanacaqda doldurulması zamanı yanacaq tökülməsi) və ya layihəyə təsir edən xarici mühitdə (məsələn torpaq sürüşməsi) nəticəsində baş verən təsirlər. Belə hallarda, baş verə biləcək hadisənin mümkünlüyü nəzərdən keçirilir.

3.9.2 Potensial təsirlərin azaldılması

Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər yoxlanış zamanı aşkar edilmiş və sonradan təsirin qiymətləndirilməsi zamanı daha ətraflı təhlil edilmiş təsirin qarşısının alınması, aradan qaldırılması, azaldılması və ya kompensasiyası üçün istifadə və ya təklif edilmiş tədbirlər və ya sistemlərdir. Bəzi hallarda, təsirlərin azaldılması layihənin özündə nəzərdə tutulur; bəzi hallarda isə təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər layihənin layihələndirməsi, tikintisi və istismarı zamanı yerinə yetirmək üçün ƏMSSTQ prosesində müəyyən edilmişdir. Buna görə, ƏMSSTQ prosesi ciddi təsirlərin baş verə biləcəyi yerlərin, daha sonra isə texniki və maliyyə cəhətdən həmin təsirlərin azaldılmasının əsaslı və səmərəli yolunun müəyyən edilməsini əhatə edir. Sonra bu tədbirlər təsirlərin azaldılması üzrə əhatəli seminarla layihə qrupu ilə razılaşdırılır və bütün razılaşdırılmış tədbirlər ƏMSSTQ sənədinə daxil edilir. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər layihənin Öhdəliklər Siyahısına açıq, birmənalı şəkildə daxil edilir. Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində Öhdəliklər Siyahısı layihələndirmədəki dəyişikliklərlə bağlı layihədə təklif edilməli təsirlərin azaldılması üzrə bütün tədbirlərin rəsmi mənbəyidir.

Təsirlərin azaldılması layihələndirmə prosesinin ayrılmaz hissəsi olmuş və tikinti və istismar mərhələlərində davam etdiriləcək. Ciddi təsirlər müəyyən edildiyi hallarda, təsirlərin azaldılması üzrə aşağıdakı variantlar iyerarxiyası tədqiq edilmişdir.

- Mənbədə ləğv etmək – təsir mənbəyinin ləğv edilməsi
- Mənbədə azaltmaq – təsir mənbəyinin azaldılması
- Zəiflətmək – mənbə və reseptor arasında təsirin zəiflədilməsi
- Reseptorda azaltmaq – reseptorda təsirin azaldılması
- Bərpa – zərər dəyəndən sonra onun bərpa edilməsi
- Kompensasiya etmək/əvəzini ödəmək – naturada əvəzləmək və ya bərabər dəyərdə məhsul ilə əvəz etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, kompensasiya və ya əvəzini ödəmə avtomatik olaraq təsiri “məqbul” edir və ya, iyerarxiyada göstərildiyi kimi, təsirlərin azaldılmasının başqa formalarının nəzərdən keçirilməsi zərurətini doğruldur.

Müsbət təsirlərin gücləndirilməsi və ya müsbət təsirlər üçün imkanların yaradılması nümunələri aşağıdakılar ola bilər:

- Yerli icmalarda ixtisaslaşmamış işçi qüvvəsinin işə götürülməsinə üstünlük vermə
- Yerli təchizatçıların xidmətindən istifadə edilməsinə üstünlük vermə.

Qeyd etmək lazımdır ki, təsirazaltma tədbirlərinin tətbiqi təkrarlanan prosesdir və qalıq təsirlər yalnız bütün məqsədəuyğun təsirazaltma tədbirləri tətbiq edildikdən (çox vaxt bir neçə dəfə təkrarlanmaqla) sonra qalır. Təsir praktik baxımdan məqsədəuyğun dərəcədə aşağı səviyyədə hesab olunanadək təkrarlanma prosesi davam etdiriləcək.

Layihədəki dəyişikliklər üçün artıq yerinə yetirilmiş yaxud nəzərdə tutulmuş təsirazaltma tədbirləri “Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və Təsirazaltma Tədbirləri (Planlaşdırılmış Fəaliyyətlər) adlı 10-cu fəsilə və “Təhlükələrin Təhlili və Risk Qiymətləndirilməsi” adlı 12-ci

fəsilə nəzərdən keçirilib və Öhdəliklər Jurnalında konkret qeyd edilib və bu tədbirlərə qısaca olaraq aşağıdakılar daxildir:

- Əvvəlki KS ilə üst-üstə gəlməsi üçün boru kəmərinin nəzərdə tutulan əlavə seksiyasının BTC və CQBK boru kəmərlərinə mümkün qədər yaxın düzülməsi
- Layihəyə daxil edilmiş tədbirlər (məsələn boru kəməri və yaşayış məntəqələri arasında təhlükəsiz məsafənin təmin edilməsi)
- ƏMSSTQ prosesində texniki məsələlərin həlli (məsələn su axınlarının həssas kəsişmə yerlərində boruların daha dərin basdırılması)
- Qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsində alternativ proseslər və metodlar (məsələn materialların daşınması metodu, çay keçmə metodları)
- Tikinti və istismar işlərinə nəzarət metodları (məsələn icazə verilən zonalardan kənarında iş aparılmasına yol verməmək üçün podratçıdan iş sahələrini nişanlamaq tələbi)
- Konservasiyanın idarə edilməsi (məsələn tikinti obyektlərindən həssas fauna növlərini uzaqlaşdırmaq məqsədilə təmizləmədən əvvəl tədqiqat)
- İdarəetmə sistemləri (məsələn layihəyə aid ətraf mühit, sosial, sağlamlıq və təhlükəsizlik üçün riskləri idarə etmək məqsədilə işlənmiş və həyata keçirilmiş kompleks siyasət, prosedur sistemləri və sahə üzrə standartlar)
- Təsirlərin idarə edilməsi və onların azaldılması üzrə tədbirlərin tətbiq edilməsi məqsədilə siyasət və prosedurların işlənməsi (məsələn torpaq/dolanışıq üçün kompensasiya planları)
- İş vaxtına olan məhdudiyyətlər (məsələn adətən gecə saatlarında kəndlərin yaxınlığında tikinti işləri aparılmır).

3.9.3 Qalıq təsirləri və əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyən edilməsi

Təsirləri mümkün qədər minimallaşdıran tədbirlər görüldükdən sonra qalan bütün təsirlər qalıq təsir hesab edilir. Qalıq təsirin əhəmiyyət dərəcəsi aşağıdakıların kombinasiyası kimi qiymətləndirilir:

- Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı
- Təsirin miqyası.

Təsirin əhəmiyyətini qiymətləndirmək, reseptorun əhəmiyyətini/həssaslığını və potensial təsirin gücünü müəyyən etməkdən ötrü bu layihə üçün xüsusi cədvəllər işlənilib hazırlanmışdır. Həmin cədvəllər aşağıdakı bölmədə verilir. Cədvəllərdə bir neçə fikir öz əksini tapmışdır, məsələn təsirlərin zaman və məkan baxımından ilk vəziyyətə qayıtma qabiliyyəti, birbaşa və dolaylı təsirlər, emissiya və ya ətraf mühitin keyfiyyət normalarına tətbiq edilən beynəlxalq standartlar və hüquqi və ya siyasi məhdudiyyətlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhəmiyyət cədvəllərində təsvir edilən qanunlar, təlimatlar və standartlar təsirin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün verilən arayışdır, layihəyə dair hüquqi tələblər isə Siyasət, Qanuni və İnzibati Baza adlı 6-cı Fəsilə verilir. Bundan başqa, istinad edilən standartların və qanunların TƏMÖHS-də göstərilən ətraf mühit və sosial standartlara uyğun olması heç də vacib deyil.

Əhəmiyyət dərəcəsi dörd kateqoriyaya bölünür: yüksək, orta və aşağı mənfi və əlverişli. Bu təsnifat ətraf mühit və sosial qalıq təsirlərinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu, nisbi qiymətləndirmədir və aşağı dərəcədə yüksək mənfiyədək qalıq təsirlərin əhəmiyyətinin nəticələri təsirlərin nisbi gücünün keyfiyyətə müəyyən etmək üçün nisbi şkaladır. Təsirlərin azaldılması üçün təklif edilən tədbirlərin tətbiqindən əvvəl və sonra təsirlərin əhəmiyyət dərəcəsinin qiymətləndirilməsi metodu aşağıdakı bölmələrdə müzakirə edilir.

Müxtəlif təbii və sosial-iqtisadi mühitlərdə qalıq təsirləri müqayisə etmək çətindir. Təsirin qiymətləndirilməsi prosesində elmi sübutlar və oxşar fəaliyyətlərin müşahidəsinə əsaslanan

proqnozlar istifadə edilmişdir. Mümkün olmadığı hallarda, təsirin təsviri üçün layihəyə və ƏMSSTQ qrupunun geniş təcrübə və biliyinə əsaslanan rəylərə müraciət edilmişdir.

3.9.4 Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı

Layihə üçün reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı onun yerli, regional, dövlət və ya beynəlxalq səviyyədə təyinatını, onun yerli və ya daha geniş ictimaiyyət üçün əhəmiyyətini, onun ekosistemdə funksiyasını və ya onun iqtisadi dəyərini nəzərə alaraq müəyyən edilmişdir. İnsan reseptorlarının, məsələn ailənin, icmanın və ya daha geniş sosial qrupun həssaslığının qiymətləndirilməsində onların dəyişikliyə reaksiyası və təsirin nəticələrinə uyğunlaşmaq və onları idarə etmək qabiliyyəti nəzərə alınmışdır.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı mövzular üzrə çoxsəviyyəli A-E şkalası ilə müəyyən edilmişdir (Bölmə 3.9.6-dakı cədvəldə göstərilənlər əsasında) (A= çox zəif; B=zəif; C=orta; D=yüksək; E=çox yüksək).

3.9.5 Potensial təsirin miqyası

“Miqyas” termini proqnozlaşdırılmış təsirin bütün ölçülərini əhatə etmək üçün istifadə edilir, o cümlədən:

- Dəyişikliyin xarakteri (nəyə və necə təsir edilib)
- Təsirin ölçüsü, miqyası və ya intensivliyi
- Təsirin coğrafi əhatəsi və bölüşdürülməsi
- Təsirin müddəti, dövriliyi və ilk vəziyyətinə qayıtma qabiliyyəti.

Bölmə 3.9.6-da sadalanan hər mövzu üzrə layihə üçün müəyyən edilmiş cədvəllər işlənilib hazırlanmışdır. Təsirin miqyası 1-5 səviyyəli şkala ilə müəyyən edilmişdir (1=çox zəif; 2=zəif; 3=orta; 4=yüksək; 5=çox yüksək). Cədvəllər Bölmə 3.9.6-da verilir.

Müxtəlif məsələləri əhatə etmək üçün təsirin hər səviyyəsi üçün bir sıra meyarlar müəyyən edilmişdir. Təsir meyarlarına bir səviyyədən çox səviyyələrdə cavab verdiyi hallarda, o, ən yüksək səviyyəli kimi təsnif edilir; təsir həm orta, həm də böyük kateqoriyaların meyarlarına cavab verirsə, o, böyük kimi təsnif edilir. Hər səviyyədə bir neçə meyar çoxlu parametrləri əhatə edir (məsələn təbii yaşayış mühitləri və növlər ekologiya cədvəlində verilir); buna görə, təsir hər kateqoriyadakı meyarlardan birinin tələblərinə cavab verməlidir ki, ona bu qiymət verilsin.

Təsadüfi neft sızmaları və ya planlaşdırılmamış hadisələr üçün meyarların işlənməsində (məsələn ərsinburaxma qovşağından və ya bağlayıcı siyirtmələr blokundan qaz atqıları) bilavasitə təmas sahələri, lokallaşdırılmış və geniş sahələri əhatə edən zərərlər arasında fərq qoyulmuşdur. Bu zonaların hüdudlarını müəyyən etmək üçün heç bir müəyyən qayda yoxdur, lakin bilavasitə təmas sahəsi neft dağıldığı bilavasitə sahədir və bu o deməkdir ki, neft bu sahədə yığılmalıdır. Lokallaşdırılmış dedikdə, dağıldığı sahədən kənara yayılmış, lakin iş sahəsi daxilində (yəni, BP-nin nəzarətində olan sahədə) məhdudlaşdırılmış material dağılması nəzərdə tutulur. Geniş sahələri əhatə edən sızmalar onu bildirir ki, material iş sahəsindən kənara ona görə dağılmışdır ki, onu su axını aparmışdır, ya da qrunut sularına nüfuz etmişdir.

Mədəni irsin və sosial-iqtisadi sahəyə təsir miqyası üzrə meyarların qiymətləndirilməsində cədvəllərə “faydalı” səviyyə əlavə edilmişdir ki, layihənin bu mövzudan olan sahələrinə əlverişli təsirlər nəzərə alınsın.

3.9.6 Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi cədvəlləri

Bu bölmədə təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ƏMSSTQ-də istifadə edilən mövzular əsasında qurulmuş cədvəllər təqdim edilir. Hər mövzunun bir-biri ilə əlaqəli iki cədvəli var. Bir cədvəldə reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı, digər cədvəldə isə təsirin miqyası göstərilir. Cədvəllər təsirlərin qiymətləndirilməsi və hər mövzu üçün meyarların

müəyyən edilməsi üçün tətbiq edilmiş yanaşmanı izah edən mətnlə müşayiət edilir. Aşağıdakı mövzular üçün reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı və miqyasına dair cədvəllər hazırlanıb.

Əhəmiyyət/həssaslıq	Miqyas
Torpaq və qrunt şəraiti	Torpaq və qrunt şəraiti
Landşaft və vizual təsir	Landşaft və vizual təsir
Səth suları	Səth suları
Qrunt suları	Qrunt suları
Ekologiya	Ekologiya
Havanın keyfiyyəti	Havanın keyfiyyəti
Səs-küy	Səs-küy
Vibrasiya	Vibrasiya
Mədəni irs	Mədəni irs
Sosial məsələlər	Torpaq əldə edilməsi İqtisadiyyat, məşğulluq, səriştə və dolanışiq İnfrastruktur və xidmətlər
Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələri.	Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələri.

Bundan əlavə, sağlamlığa təsirlər CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantında təsvir edilmiş metodologiyaya uyğun qiymətləndirilib və o, paralel şəkildə sağlamlığa təsirin qiymətləndirilməsindən (STQ) əldə olunub. Cədvəl 3.25-də STQ metodologiyasına dair xülasə təqdim edilib və o, ümumi sağlamlıq riskini qiymətləndirmək üçün sağlamlığa təsirin müəyyənləşdirilməsinə və təsirin baş vermə ehtimalına əsaslanır.

3.9.6.1 Torpaq və qrunt şəraiti

Aşağıdakı cədvəllərdə Layihənin torpağın məhsuldarlığına, eroziyasına və sabitliyinə potensial təsiri nəzərdən keçirilir. Cədvəllərə, həmçinin material dağılmalarının və ya digər təsadüfi hadisələrin torpaq şəraitinə təsirlərinin qiymətləndirilməsi üzrə meyarlar daxildir.

Cədvəl 3-2: Reseptorların Torpaq və Qrunt şəraitlərinə olan təsirlərə Əhəmiyyəti/Həssaslığı

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	İstifadə edilməyən torpaq.
Zəif	B	Sərbəst dolaşan heyvanların otlaması üçün istifadə edilən torpaq Sənaye məqsədli torpaq
Orta	C	Denli bitkilər üçün istifadə edilən kənd təsərrüfatı torpaqları Daimi otlaq və ya növbəli otlaq sistemi üçün istifadə edilən torpaq
Yüksək	D	Bostançılıq, meyvə və ya digər yüksək dəyərli bitkilər üçün istifadə edilən torpaq Sahələr milli səviyyədə geoloji və ya ekoloji baxımdan dəyərləndirilmiş və ya mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur Torpaqlar 1 ildə 5-10te sürətli yol verilən orta torpaq itkisindən nəzərə çarpacaq dərəcədə az yaranma sürətinə malikdir - 1 çünki onlar hətta bərpa edildikdə də eroziyaya həssasdır

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox yüksək	E	Evlər və ya icmalar layihə ilə əlaqədar eroziyanın və ya torpağın hərəkətinin təsirinə məruz qalacaq dərəcədə yaxındır Sahələr beynəlxalq səviyyədə geoloji və ya ekoloji baxımdan mühafizə üçün beynəlxalq əhəmiyyətə malikdir/mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur

Cədvəl 3-3: Torpağın və qrunun şəraitinə proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyas təsnifatı

Miqyas	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	1	Torpaq və qrun şəraitinə heç bir aşkar edilə bilən təsir yoxdur Yalnız yanaşı sahəyə zərər vuran və bir neçə gün ərzində və ya bir ay müddətində bərpa oluna bilən material dağılması və ya təsadüfi hadisə, yəni tam bərpaya təxirəsalınmaz təmizləmə əməliyyatları nəticəsində nail olmaq olar.
Zəif	2	Məhsuldarlığın bir qədər azalması bərpa işlərindən sonra altı ayadək davam edə bilər. Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə su üç aydan az qalır. Torpaq sürüşməsi Yanaşı sahəyə və ya lokallaşdırılmış zərəre gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ay vaxt tələb edən material dağılması və ya təsadüfi hadisə
Orta	3	Bərpadan sonra 6-12 ay arasında davam edən məhsuldarlığın bir qədər azalması proqnozlaşdırılır Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə suyun bir ildən az və üç aydan çox qalması proqnozlaşdırılır Suyun yuyub apardığı qrunlar özünü göstərir, lakin kiçik çayların və ya axarların əmələ gəlməsi gözlənilmir Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərəre gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən material dağılması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərər vuran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayadək vaxt tələb edən material dağılması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Bərpadan sonra orta məhsuldarlıq itkilərinin 1-5 il arasında davam etməsi proqnozlaşdırılır Tikinti işlərindən sonra çökək yerlərdə suyun bir ildən beş ilədək qalması proqnozlaşdırılır Proqnozlaşdırılır ki, torpağın yuyulub aparılması kiçik çayların və ya axarların əmələ gəlməsinə gətirib çıxaracaq

Miqyas	Qiymət	Nümunələr
		Boruların üstünün açılmasına və ya iş sahəsindən kənara çıxmaya gətirib çıxarmayan torpaq sürüşməsi və ya qruntların çökməsi Bir ilə əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran material dağılması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən material dağılması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Bərpadan sonra beş il davam edəcəyi proqnozlaşdırılan orta və ya böyük məhsuldarlıq itkiləri Proqnozlaşdırılır ki, çökək yerlərdə su daimi olaraq qalacaq Proqnozlaşdırılır ki, kiçik çaylar və axarlar əmələ gələcək, ətrafdakı torpaq sahələrinə və boru kəmərinə təsir ola bilər. Boruların üstünün açılmasına və ya iş sahəsindən kənara çıxmaya gətirib çıxaran torpaq sürüşməsi, qrunt çökməsi və ya torpaq uçması Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpasını bir ilə qeyri-mümkün edən material dağılması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.2 Landşaft və vizual təsir

Landşaft və vizual təsirin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi keyfiyyət prosesidir. O, maksimal dərəcədə sübuta əsaslanan subyektivlik və sağlam fikrə arxalanır. Əhəmiyyət qəti deyil və yalnız hər iş və onun yeri ilə əlaqədar müəyyən edilə bilər. Buna görə, hər qiymətləndirmə üçün meyar və əhəmiyyət hədləri onların münasib olmasını təmin etməkdən ötrü nəzərdən keçirilir. Aşağıdakı meyar cədvəllərində təsirlərin ehtimal edilən əhəmiyyət dərəcəsinə dair təlimat verilir, qiymətləndirməyə dair faktiki qərarlar isə fərqlənə bilər. Tam qiymətləndirmədə yaxşı məlumat və əsaslandırılmış peşəkar rəyi əsasında hər qiymətləndirilmiş təsirin əhəmiyyəti barədə qərarın necə alındığı izah edilir.

Aşağıda verilmiş yaşayış Landşaft İnstitutu və Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi və Qiymətləndirilməsi İnstitutu (İEMA) (2002)-nin hazırladığı *Landşaft və Vizual Təsirin Qiymətləndirilməsi üzrə Təlimat*-da müəyyən edilmiş Böyük Britaniya praktikasına uyğundur.

Cədvəl 3-4: Vizual reseptorların və landşaftların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox zəif	A	<u>Landşaft reseptorları</u> Atılmış, daha istifadə edilməyən və ya uçmuş və/yaxud yerli icmalar yaxud digərləri tərəfindən dəyərləndirilməyən süni tikililərin üstünlük təşkil etdiyi landşaft Təbii landşaft torpağın becərilməsi, məsələn intensiv şumlanma və ya otarma nəticəsində ciddi şəkildə korlanmış və ya dəyişdirilmişdir

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
		<u>Vizual reseptorlar</u> Məhdud görünüşə malik, yaxud görünməyən reseptorlar
Zəif	B	<u>Landşaft reseptorları</u> Bir neçə toxunulmamış və ya aydın görünən təbii və ya tarixi xassələrə malik, lakin qəsəbə/bölgə/bələdiyyə səviyyəsində dəyərləndirilən landşaft (məsələn yerli müsafirləri cəlb edir) Böyük, üstünlük təşkil edən, çox saylı və/yaxud səs-küylü müasir süni xassələrə malik landşaft Təbii landşaft torpağın becərilməsi, məsələn şumlanma və ya otarma nəticəsində korlanmış və ya dəyişdirilmişdir <u>Vizual reseptorlar</u> İnsanlar iş yerlərində, sənaye müəssisələri
Orta	C	<u>Landşaft reseptorları</u> Bir sıra nəzərə çarpacaq təbii relyefə və ya tarixi/ənənəvi, əraziyə özünəməxsus görünüş verən xassələrə malik, müasir süni xassələrin mövcud ola biləcəyi, lakin xarakterinin hiss ediləcək dərəcədə korlanmadığı landşaft Daha ənənəvi, az intensiv xassəyə malik və bağlar, bostanlar və ənənəvi, yaxud təkmilləşdirilməmiş otlaqlar kimi xassələrin mövcud olması ilə əlaqədar daha həssas olan antropogen landşaft. Əyalət/regional səviyyədə dəyərləndirilən qəsəbə (məs. əyalətdən/bölgədən turistləri cəlb edir) <u>Vizual reseptorlar</u> İnsanlar təsirə məruz qalmış landşaftdan, yaxud onun yanından avtomobillə, qatarla və ya digər nəqliyyat yolları ilə keçib gedir, daha yüksək sürətə rast gəlinir və görünüş təsadüfi və qısa müddətlidir İnsanlar açıq havada istirahət edir və landşaftdan həzz alma əsas maraq deyil, əksinə nadir hallarda baş verir
Yüksək	D	<u>Landşaft reseptorları</u> Landşaft milli səviyyədə əhəmiyyəti ilə əlaqədar dəyərləndirilir və ya nəzərdə tutulmuşdur (məs. ölkə daxilində turistləri cəlb edir) Yüksək səviyyəli təbiiliyə malik və ya ənənəvi/tarixi xassələrin üstünlük təşkil etdiyi və müasir süni tikililərin olmaması ilə səciyyələnən landşaft <u>Vizual reseptorlar</u> Evlərin sakinləri Landşaftın dəyərinin vacib və ya açıq havada əyləncə ilə sıx bağlı olduğu açıq havada əyləncə tikililərinin istifadəçiləri (məs. mənzərədən zövq almaq üçün nəzərdə tutulmuş cığırlarda gəzənlər) Yüksək dəyərləndirdikləri mənzərə görünüşləri olan icmalar

Reseptorun Əhəmiyyəti/Həssaslığı	Qiymət	Nümunələr
Çox yüksək	E	<u>Landşaft reseptorları</u> Landşaft beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyəti ilə əlaqədar dəyərləndirilir və ya nəzərdə tutulmuşdur (məs. xarici turistləri cəlb edir) Boş torpaqla, yaxud həddindən artıq yüksək dərəcədə 'təbiiyyətə' malik digər landşaft, insanlar tərəfindən yaradılmış heç bir xassələri olmayan uzaq/izolə edilmiş yerlər <u>Vizual reseptorlar</u> Evlər və mehmanxanalar mənzərəni seyr etmək məqsədilə yerləşdirilmiş/tikilmişdir

Cədvəl 3-5: Vizual reseptorlara və landşaftın xarakterinə olan qiymətləndirilmiş təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Landşaft komponentlərində kiçik və ya görülməyən dəyişikliyin və ya ətraf mühitlə uyğunlaşan və ya mövcud mənzərələrə gözə çarpan dəyişiklik gətirməyən yeni elementin tətbiq edilməsi
Zəif	2	İnkişaf mənzərəsinin ümumi keyfiyyətinə təsir etmədən onu bir az dəyişə bilər Landşaftda kiçik daimi dəyişiklik – yeni element yalnız azca fərqlənir; mövcud landşaftın keyfiyyəti saxlanılır Əsas landşaftın xarakterinin 1-2 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər
Orta	3	İnkişaf mövcud mənzərəsinin ciddi şəkildə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər və/və ya mənzərəsinin keyfiyyətində və/və ya xarakterində ciddi dəyişikliyə səbəb ola bilər Lokallaşdırılmış sahələrdə landşaftda daimi dəyişikliklər proqnozlaşdırılır; yeni element daimi, lakin cüzi dərəcədə qeyri-tipik ola bilər Əsas landşaftın xarakterinin 2-5 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər
Yüksək	4	İnkişaf mövcud mənzərəsinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər və/və ya mənzərəsinin keyfiyyətində və/və ya xarakterində əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb ola bilər Geniş sahədə daimi dəyişikliklər və/və ya yeni işlənmə mövcud landşaftın xarakterində ciddi mənfi dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər (məsələn mövcud landşaftın əsas elementlərinin itirilməsi səbəbindən və ya mövcud xüsusiyyətlərə uyğun olmayan yeni elementlərin təqdim edilməsi səbəbindən) Əsas landşaftın xarakterinin 5-10 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər.

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox yüksək	5	İnkişaf mənzərədə üstünlük təşkil edəcək və ya mənzərənin keyfiyyətini və/və ya xarakterini kökündən dəyişəcəkdir. Landşaftın xarakterini əsaslı şəkildə dəyişən geniş sahədə daimi dəyişikliklərin və/və ya elementlərin təqdim edilməsi Əsas landşaftın xarakterinin 10 il müddətində bərpası proqnozlaşdırılan yerlərdə müvəqqəti dəyişikliklər

3.9.6.3 Səth suları

Suyun keyfiyyətinə və kəmiyyətinə hər hansı potensial təsirin əhəmiyyəti resursların cari (və ya planlaşdırılan) istifadəsindən (məsələn içmə, irriqasiya, texnoloji proseslər üçün su, balıqçılıq, məişətdə istifadə üçün) və ya onun ekologiya üçün əhəmiyyətindən, layihə səbəbindən dəyişikliyin təbiəti və gücündən asılıdır. Cədvəl 3-6-də reseptorlar su ehtiyatlarından istifadəsinə və ya resursun ekoloji əhəmiyyətinə görə müəyyən edilir.

Boru kəməri və əlaqədar tikinti işləri üçün üç əsas təsir növü ola bilər:

- Planlaşdırılmış məişət çirkab sularının və texnoloji çirkab suların axıdılması (məsələn tikinti düşərgəsindən yağış suları, avtoyuma sahələrindən axıdılan sular və hidrosınaq suları)
- Su axınlarına fiziki işlər vasitəsilə birbaşa və işçi və bərpa edilmiş sahələrdən axan tərkibində asılı bərk hissəciklər olan çirkab sular vasitəsilə dolaylı təsirlər
- Təsadüfi (qəza) hadisələr yaxud çirklənmə.

Buna görə, suyun keyfiyyətinə bu təsirlərin miqyası (və su istifadəçilərinə ikinci dərəcəli təsirlər), qəbuledici axının keyfiyyətinə olan təsirlə yanaşı, bu axıtma standartlarına əsaslanır. Yəni də, mövcud standartların və təlimatların icmalından sonra, baxın: CQBKQ üzrə ƏMSSTQ-nin son variantında [Qoşma D] ƏMSSİOMP-in B Əlavəsi.

Başqa növ təsirlərin sayını standart və ya təsirlərin proqnozlaşdırılması baxımından müəyyən etmək çətindir. Buna görə, təsir miqyasının qiymətləndirilməsində kömək məqsədilə, Cədvəl 3-7-də potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə təsviri verilir.

Cədvəl 3-6: Səth su ehtiyatlarının və istifadəçilərinin əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Həddindən artıq çirklənmiş su hövzələri, məsələn ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmış və ya yoxsullaşmış ekosistemlər və ya bioloji mühit çirklənməyə dözümlü növlərlə məhdudlaşmışdır İcmanın istifadə edə bilmədiyi və ya ancaq sənaye üçün yararlı aşağı səviyyəli su hövzələri Balıq yoxdur və ya ancaq nadir hallarda rast gəlinir
Zəif	B	Su hövzələrində vəhşi aləmin və ya icmaların onlardan istifadəsini və ya dəyərini məhdudlaşdıran çirklənmə mövcuddur Suyun aşağı səviyyədə kənd təsərrüfatı və ya sənaye məqsədilə istifadəsi Az miqdarda karp balığı vardır
Orta	C	Çay əyləncə məqsədilə balıq tutma və ya çimmək üçün istifadə edilir Su geniş səviyyədə kənd təsərrüfatı məqsədilə

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		istifadə olunur Su hövzəsində bol karp balığı populyasiyası mövcuddur
Yüksək	D	Su hövzələrin keyfiyyəti yüksəkdir, məs. təbii vəziyyətinə yaxud çirklənməmiş çaylar üçün gözlənilən səviyyəyə yaxındır Sahənin vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən su hövzəsi və ya milli səviyyədə öz ekoloji əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilən yaxud qəbul edilən növlər Su hövzələri az miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək və ya məişətdə, məs. paltar yumaq, xörək bişirmək üçün istifadə olunur Su hövzəsi qızılbalıq fəsiləsindən olan balıqlar üçün əlverişlidir Su hövzəsi sənaye balıqçılığı və ya bəslənmə üçün əlverişlidir Su hövzəsi layihənin təsir səviyyəsi daxilində beynəlxalq sərhədi keçir Sahəni subasma riski vardır
Çox yüksək	E	Su hövzələrin keyfiyyəti çox yüksəkdir, məs. təbii vəziyyətindədir yaxud çirklənməmiş çaylar üçün gözlənilən səviyyəyə uyğundur Sahənin vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən su hövzəsi və ya beynəlxalq səviyyədə öz ekoloji əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilən yaxud qəbul edilən növlər Su hövzələri böyük miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək və ya məişətdə, məs. paltar yumaq, xörək bişirmək üçün istifadə olunur Su hövzəsi qızılbalıq balıqçılığını çox yaxşı dəstəkləyir

Cədvəl 3-7: Səth sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Əsasən, gözə görünməyən birbaşa və ya dolayı təsirlər İstifadəçilərə heç bir təsir yoxdur Yalnız yanaşı əraziyə zərər vuran və bir neçə gündən bir ayadək əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla bilən neft sızması və ya təsadüfi hadisə, yəni tam bərpa həmin ərazidə təmizləmə əməliyyatları nəticəsində mümkündür
Zəif	2	Layihədə axıntı sular/atqılar təmizlənmiş çirkab axıntı sularının keyfiyyət standartları çərçivəsindədir və suyu qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına zidd deyil. Bilavasitə iş sahəsi ilə məhdudlaşan su axınının fiziki pozulması Bir həftədən az müddətdə görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən az müddətdə axınla üzə aşağı axın

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		sürətinin <15% azalması Əsas şəraitlərdə az kənara çıxma. Birbaşa və dolayı təsirlər gözə görünəcək, lakin resursun istifadəsinə və dəyərində təsiri yoxdur. Layihə işləri başa çatandan sonra əvvəlki şəraitə qayıdış tez baş tutacaq (vaxt: reseptordan asılı olaraq, 1-3 ay ərzində) Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayadək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Orta	3	Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 1-3 həftə ərzində görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzəşən axın sürətinin <15% və ya 1 həftədən çox olmamaqla <15-40% azalması İstifadəçilərə və ya resurslara, resursların xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolayı təsirlər müvəqqəti olaraq dəyişir və/və ya istifadəsinə təsir olur və ya təsir məhdudlaşır, lakin resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yoxdur. İlk vəziyyətinə qayıdış, reseptordan asılı olaraq, 3-6 ay vaxt tələb edir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ay vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Layihənin axıntı suları/atqıları təmizlənmiş çirkab axıntı sularının keyfiyyət standartlarına və suyu qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına uyğun deyil, lakin sürətlə durulaşır. Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 3 həftədən çox, lakin 3 aydan az vaxt müddətdə görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzəşən axın sürətinin 15-40% və ya 1 həftədən çox olmamaqla >40% azalması Layihə kiçik ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur Başqa istifadəçilərə və ya resurslara, resursların işlənmədən sonra xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolayı təsirlər dəyişir və resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranır və ya başqaları üçün istifadə imkanları müvəqqəti olaraq məhdudlaşır. İlk vəziyyətinə qayıdış 6-12 ay vaxt tələb edir. Bir il əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran neft

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		sızması və ya təsadüfi hadisə Alti aydan bir ilədək əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və geniş sahəni əhatə edən zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Layihənin axıntı suları/atqıları təmizlənmiş çirkab axıntı sularının keyfiyyət standartlarına və suyu qəbul edən axının ətraf mühit üzrə keyfiyyət standartlarına uyğun deyil və suyu qəbul edən axının durulaşdırıcı qabiliyyəti aşağıdır. Tikinti işləri başa çatdıqdan sonra 3 aydan çox görünən çöküntülər və axın məcrasının tutqunluğu müşahidə edilirdi Bir həftədən çox müddətdə axınla üzəşən axın sürətinin >40% azalması Layihə böyük ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur Su axının əsas elementlərində/cəhətlərində ümumi itkilər və ya əsaslı dəyişikliklər. Xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və bütövlüklə itə bilər və ya başqaları tərəfindən istifadə edilməsi daimi təsirə məruz qalacaq. İlk vəziyyətinə qayıdış 12 ay vaxt tələb edir. Bir ilə əvvəlki imkanları/funksiyası bərpa oluna bilməyən və geniş sahəni əhatə edən zərərə gətirib çıxaran neft sızması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.4 Qrunt suları

Qrunt sularının keyfiyyətinə və kəmiyyətinə hər hansı potensial təsirin əhəmiyyəti cari (və ya planlaşdırılan) resursun istifadəsindən (məsələn içməli su, irriqasiya, texniki su, məişətdə istifadə edilən su) və ya onun ekologiya üçün əhəmiyyətindən, layihəyə görə əmələ gələn dəyişikliyin təbiətindən və miqyasından asılıdır. Aşağıdakı Cədvəl 3-8-da reseptorlar su resurslarının istifadəsinə və ya onların ekoloji əhəmiyyətinə görə müəyyən edilir.

Boru kəmərinin və obyektlərin tikintisi ilə bağlı üç növ potensial təsir olacaq. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda qrunt sularına heç bir atqı planlaşdırılmır:

- Qrunt suları yüksək olduğu yerlərdə xəndəklərin qurudulması səbəbindən yeraltı suların keyfiyyətinə və kəmiyyətinə potensial təsir, tikinti zamanı onların istifadə üçün çıxarılması
- Fiziki işlər zamanı yeraltı suların çıxması və ya sudaşıyan layın tikinti zamanı dağıdılması
- Təsadüfi hadisələr və ya çirklənmə.

Bu təsirlərin kəmiyyət göstəricilərini müəyyən etmək çətindir.

Aşağıdakı Cədvəl 3-9-da təsir miqyasının qiymətləndirilməsində kömək məqsədilə potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə təsviri verilir.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Susuz lay (qrunt suları ehtiyatı olmayan torpaq/geologiya) Çox aşağı keyfiyyətli qrunt suları/icma tərəfindən istifadə olunmayan
Zəif	B	Qrunt sularında vəhşi aləmin və ya icmaların onlardan istifadəsini və ya dəyərini məhdudlaşdıran çirklənmə mövcuddur
Orta	C	Qrunt suları sənaye və ya kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunur Qrunt sularının qidalandırdığı su hövzəsi əyləncə məqsədilə balıq tutma və ya çimmək üçün istifadə edilir Bulaqlar və quyular
Yüksək	D	Yüksək keyfiyyətli qrunt suları Milli səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən qrunt suları hövzəsi 3.6 Cədvəlində yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran qrunt suları Su layı layihənin təsir səviyyəsi daxilində beynəlxalq sərhədi keçir Sahəni subasma riski vardır Səhiyyə/müalicə vannaları üçün istifadə edilən qrunt suları Su layı az miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) istifadə olunur
Çox yüksək	E	Beynəlxalq səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən qrunt suları və ya su hövzəsi 3.6 Cədvəlində çox yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran qrunt suları Su layı istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) geniş miqyasda istifadə olunur

Cədvəl 3-8: Qrunt su ehtiyatlarının və istifadəçilərin əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Susuz lay (qrunt suları ehtiyatı olmayan torpaq/geologiya) Çox aşağı keyfiyyətli qrunt suları/icma tərəfindən istifadə olunmayan
Zəif	B	Qrunt sularında vəhşi aləmin və ya icmaların onlardan istifadəsini və ya dəyərini məhdudlaşdıran çirklənmə mövcuddur
Orta	C	Qrunt suları sənaye və ya kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunur Qrunt sularının qidalandırdığı su hövzəsi əyləncə məqsədilə balıq tutma və ya çimmək üçün istifadə edilir Bulaqlar və quyular
Yüksək	D	Yüksək keyfiyyətli qrunt suları

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		Milli səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən qrunt suları hövzəsi 3.6 Cədvəlində yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran qrunt suları Su layı layihənin təsir səviyyəsi daxilində beynəlxalq sərhədi keçir Sahəni subasma riski vardır Səhiyyə/müalicə vannaları üçün istifadə edilən qrunt suları Su layı az miqdarda istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) istifadə olunur
Çox yüksək	E	Beynəlxalq səviyyədə ekoloji əhəmiyyəti üçün ayrılmış bataqlığın vacib tərkib hissəsi olan, yaxud dəstəkləyən qrunt suları və ya su hövzəsi 3.6 Cədvəlində çox yüksək dəyərli reseptor kimi müəyyən edilmiş su hövzəsini qidalandıran qrunt suları Su layı istifadəçilər tərəfindən içmək üçün və ya məişətdə (məs. paltar yumaq, xörək bişirmək, çimmək) geniş miqyasda istifadə olunur

Cədvəl 3-9: Qrunt sularına proqnozlaşdırılmış təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Gözə görünməyən birbaşa və ya dolaylı təsirlər. İstifadəçilərə heç bir təsir yoxdur Yalnız yanaşı sahəni əhatə edib zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün bir ayadək tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə, yeni tam bərpası təmizləmə əməliyyatlarından sonra mümkündür
Zəif	2	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan suların həcmi üstələmir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərərə gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün 6 ay vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Orta	3	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axınının az həcmindən yüksək deyil, lakin qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq istifadəçilərinə və yeraltı su səviyyələrinə heç bir təsir yoxdur və şor suların intruziyası baş vermir. Yanaşı sahəni əhatə edən və ya lokallaşdırılmış zərəre gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün 6 aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahəni əhatə edən və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı ayədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Yüksək	4	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axınının böyük həcmindən yüksəkdir, bu da qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq yerlərdə yeraltı suyun səviyyəsində kiçik dəyişikliklərə gətirib çıxarır, lakin şor suların intruziyası baş vermir Layihə kiçik ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur. Başqa istifadəçilərə və ya resurslara, resursların işlənmədən sonra xarakterinə/tərkibinə/əlamətlərinə birbaşa və ya dolaylı təsirlər dəyişir və resursların ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranır və ya başqaları üçün istifadə imkanları müvəqqəti olaraq məhdudlaşır. Lokallaşdırılmış zərəre gətirib çıxaran və bir ilə əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpasını qeyri-mümkün edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə Geniş sahədə zərəre gətirib çıxaran və əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası üçün altı aydan bir ilədək vaxt tələb edən neft sızması və ya təsadüfi hadisə
Çox yüksək	5	Çıxarılan yeraltı suların həcmi təkrar dolan təbii su axınının böyük həcmindən yüksəkdir, bu da qəbul edən hovuz, çay və ya bataqlıq yerlərdə yeraltı suyun səviyyəsində kiçik dəyişikliklərə gətirib çıxarır, lakin şor suların intruziyası baş vermir. Layihə böyük ərazidə müvəqqəti su basmasına səbəb olur. Hovuzun və ya su daşıyan layın əsas elementləri/cəhətləri bütövlüklə itir və ya əsaslı şəkildə dəyişir, elə ki, işlənmədən sonra xarakter/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və bütövlüklə itiriləcək və ya başqaları tərəfindən istifadəsinə daimi təsir olacaq. Geniş sahədə zərəre gətirib çıxaran və bir ilə əvvəlki imkanların/funksiyanın bərpası mümkün olmayan neft sızması və ya təsadüfi hadisə

3.9.6.5 Ekologiya

Ekoloji təsirlər aşağıdakı amilləri nəzərə alaraq qiymətləndirilmişdir:

- Təsirin miqyası, onun intensivliyi, onun məkan və zamanda dərəcəsi ilə müəyyən edildiyi kimi
- Təbii yaşayış mühitləri və ya növlərin təsir nəticəsində dəyişiklik qarşısında zəifliyi
- Həmin növlərin və ya təbii yaşayış mühitlərinin bərpa olma qabiliyyəti
- Növlər, populyasiyalar, icmalar, təbii yaşayış mühitləri və ekosistemlər daxil olmaqla, təsire məruz qalmış reseptorların dəyəri, təbiətdə konservasiyası və ekoloji şərait.

Təsirlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsinə birbaşa və dolaylı təsirlər daxildir – məsələn nadir quşların yem sahələrinin itirilməsi və ya dəyişməsi və obyektədən kənardakı qorunan sahəyə olan təsirlər, çünki onlar boru kəmərinin marşrutu ilə, məsələn su axını vasitəsi ilə bağlıdır. Növlərin davranışına təsirlər və ya qarşılıqlı əlaqələr qiymətləndirilmişdir, məsələn səs-küyün və işıqlandırmanın təsirləri nəzərdən keçirilmişdir.

Təbiətin konservasiyası üçün təbii yaşayış mühitlərinin elmi dəyəri qəbul edilmiş meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Bunlardan ən vacibi təbiilik, dərəcə, azlıq və müxtəliflikdir. Bunlar və başqaları geniş ədəbiyyatda təsvir edilir (Ratcliffe, 1977; Usher, 1986). Azlıq və dərəcə bir neçə şkala ilə qiymətləndirilir: nəzərdə tutulan boru kəmərinin marşrutunda olma kontekstində, ətraf mühitin ekosistemi kontekstində, milli və beynəlxalq miqyasda. Məsələn beynəlxalq miqyasda nadir hesab edilən təbii yaşayış mühitləri təbiətin konservasiyası üçün ən vacib hesab edilir; nəzərdə tutulan boru kəməri marşrutunda isə nadir, lakin ətraf mühitin ekosistemi kontekstində adi təbii yaşayış mühitləri obyekt səviyyəsində vacib hesab edilir. Təbii yaşayış mühitlərinin dəyişikliklərdən sonra özünü bərpa etmək qabiliyyəti, həmçinin BTC və CQBK boru kəmərlərinin tikintisindən sonra əldə edilmiş təcrübə əsasında qiymətləndirilir.

Növlərin ekoloji əhəmiyyəti iki əsas meyar üzrə qiymətləndirilir:

- Beynəlxalq Təbii Mühafizəsi İttifaqının (IUCN) Qırmızı Siyahısındakı nəslə kəsilməkdə olan növlərin beynəlxalq əhəmiyyəti
- AR-nın Qırmızı Kitabına daxil edilmiş növlər.

Cədvəl 3-10-da ekoloji reseptorlar həssaslığına görə müəyyən edilir, müxtəlif təbii yaşayış mühitlərinin və növlərin ekoloji əhəmiyyəti nəzərə alınır. Cədvəl 3-11-də potensial təsirin miqyası müəyyən edilir, o cümlədən təsirin qiymətləndirilməsini asanlaşdırmaq üçün potensial ssenarilərin/təsirlərin bir neçə ssenarisi verilir.

Cədvəl 3-10: Ekoloji reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Nəzərə çarpacaq azalmaya məruz qalmayan, adətən rast gəlinən təbii yaşayış mühitləri və növlər Artıq pozulmuş, yaxud müntəzəm olaraq təbii pozulmalara məruz qalan təbii yaşayış mühitləri (məs. şumlanan sahələr və ya mövcud infrastrukturun /tikinti işlərinin təsirinə məruz qalmış ərazi)
Zəif	B	Yerli bioloji müxtəliflik dəyərinə malik olan, lakin toxunulmamış, kövrək və ya müstəsna xarakteri olmayan

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		Vəhşi aləm dəhlizləri Pozulmadan sonra tez bir zamanda bərpa olunan təbii yaşayış mühitləri (yəni çöllük sahə bitkiləri kimi pozulmuş sahədə yenidən bitən növlərdən ibarət sahələr) Kiçik bioloji müxtəliflik dəyərinə malik olan və Nəslə kəsilmək təhlükəsi olan növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında" Konvensiya (CITES), IUCN və ya Azərbaycan Qırmızı Kitabına daxil edilməmiş adi növlərin geniş yayılması
Orta	C	Regional əhəmiyyətə malik sahələr Milli və ya regional səviyyədə nəzərə çarpacaq tənəzzülə məruz qalan təbii yaşayış mühitləri Yüksək səviyyəli növlər, yaxud təbii yaşayış mühitinin müxtəlifliyi, yaxud 'təbiiliyə' malik olan təbii yaşayış mühitləri Pozulmadan sonra bir neçə il tələb olunsada, təbii şəraitə qədər yardımsız bərpa oluna bilən təbii yaşayış mühitləri (məs. qamış bataqlıqları və bitkilərin əlverişli böyümə şəraiti olan digər təbii yaşayış mühitləri) Tədqiqat və tədris dəyərinə malik sahələr Ya populyasiya ölçüsünə, ya da paylanma məzmununa görə regional əhəmiyyətə (ölkə baxımından) malik növlərin populyasiyası Milli və ya regional səviyyədə nəzərə çarpacaq tənəzzülə məruz qalan növlər Ölkə səviyyəsində nadir növ kimi qeyd edilmiş (yəni ölkənin Qırmızı Kitabına daxil edilmiş) və ya IUCN Qırmızı Siyahısına daxil edilmiş və: o ya təklif edilən marşrutda rast gəlinən, lakin təsire məruz qalmayan (məs. marşrutdan kənarında geniş populyasiyası olan, yaxud sahədən ancaq istifadə edən, məsələn marşrutda yemlənən, lakin balalamayan yırtıcılar), ya da o boru kəməri marşrutunda rast gəlinməyən növlər
Yüksək	D	Milli səviyyədə müdafiə üçün nəzərdə tutulmuş sahələr Toxunulmamış, yaxud özünəməxsus hesab edilən (məs. həqiqi səhralar, kövrək torpaqlar, sahilyanı sahələr, çay mənbəyi və bataqlıqlar) yaxud QHT tərəfindən yüksək ekoloji dəyərə malik kimi qəbul edilmiş (məs. əsas quşlar yaşayan sahə) təbii yaşayış mühitləri Təbii yaşayış mühitlərinin bir qədər müdaxilə olmadan (məsələn təkrar toxum səpmə və ya bitki əkmə) təbii vəziyyətinə geri qayıtması ehtimal olunmur, lakin yardımla bərpa olunma imkanına malikdir (o cümlədən əksər yarım-səhralar) Ölkə səviyyəsində nadir növ kimi qeyd edilmiş (yəni

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		ölkənin Qırmızı Kitabına daxil edilmiş) və ya CITES, IUCN Siyahısına daxil edilmiş və ya tikintinin boru kəməri marşrutunda qeydə alınmış, yaxud məlum paylanma arealı və təbii yaşayış mühitinin mövcudluğu əsasında mövcud olması ehtimal edilən və onun təsirinə məruz qala biləcək növlər. Milli əhəmiyyətə malik növlərin boru kəməri marşrutunda rast gəlinməsi və ya dolayı olaraq təsirinə məruz qala bilməsi
Çox yüksək	E	Sahələr beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyətə malikdir/mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur Toxunulmamış və kövrək və özünəməxsus hesab edilən yaxud QHT tərəfindən yüksək ekoloji dəyərə malik kimi qəbul edilmiş sahələr Təbii şəraitə qədər bərpa edilməsi (hətta bioloji bərpa yolu ilə də) çox çətin olan təbii yaşayış mühitləri, məsələn şoranlıq səhralar və quru səhralar Beynəlxalq səviyyədə nadir olan növlər IFC P-S 6 ¹ -də təbii və ya kritik kimi müəyyən edilmiş təbii yaşayış mühiti ¹

¹ Təbii yaşayış mühitləri torpaq və sudur. Təbii bitki və heyvan növləri buranın bioloji toplumlarını formalaşdırır və burada insan fəaliyyəti ərazinin əsas ekoloji funksiyalarını dəyişdirməyib. Təbii yaşayış mühiti (i) onun yüksək biomüxtəliflik dəyərinə; (ii) təhlükə altında və ya nəslə kəsilməkdə olan növlərin yaşayışı üçün əhəmiyyətinə; (iii) endemik və ya coğrafi cəhətdən məhdud növlər və yarımnövlər üçün əhəmiyyətinə (iv) miqrasiya edən növlər üçün əhəmiyyətinə; (v) əsas evolyusiya prosesləri ilə əlaqədar növ qruplarının dəstəklənməsində roluna; (vi) yerli icmalar üçün böyük sosial, iqtisadi və ya mədəni əhəmiyyəti olan biomüxtəlifliyin dəstəklənməsində roluna; və ya (vii) bütövlükdə ekosistem üçün vacib olan növlər üçün əhəmiyyətinə (əsas növlər) görə çox önəmli hesab edilə bilər.

Cədvəl 3-11: Proqnozlaşdırılmış ekoloji təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Məskən mühitlərinə və növlərə gözə görünməyən birbaşa və ya dolayı təsirlər. Təbii yaşayış mühitinin 1 %-dən azı layihənin təsir zonasında yerləşir ¹ .
Zəif	2	Əsas şəraitin bir az dəyişməsi. Birbaşa və ya dolayı təsirlər gözə görünməyəcək, lakin əsas şəraitin xarakteri/tərkibi/cəhətləri işlənmədən əvvəlki vəziyyət/xüsusiyyətlərlə eyni olacaq. Davranışın və ya növlərin qarşılıqlı əlaqələrinin az pozulması ² , lakin növ populyasiyasının ümumi sağlamlığına/bütövlüyünə heç bir təsir olmayacaq. Populyasiya daxilində qısa müddət ərzində konkret qrupun ayrı-ayrı fərdlərinə təsir göstərir (bir nəsil və ya daha az), lakin başqa qida səviyyələrinə və ya populyasiyanın özünə heç bir təsir göstərmir. Təbii yaşayış mühitinin təxminən 1-5 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir.

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Orta	3	Əsas şəraitin (təbii yaşayış mühiti və/və ya növlər) bir və ya daha çox elementinə/cəhətinə birbaşa və ya dolayı təsirlər, elə ki, tikintidən sonra fon qismən dəyişəcək, lakin təbii yaşayış mühitinin və ya növlərin ümumi bütövlüyü³ təhlükə altına düşməyəcək. Populyasiyanın bir hissəsinə təsir göstərir və bir nəslin və ya daha çoxunun ömrü müddətində onun bolluğuna və/və ya bölüşdürülməsinə dəyişiklik gətirə bilər, lakin həmin populyasiyaya və ya bu populyasiyadan asılı olan digər populyasiyaya təhlükə yaratmır. Təbii yaşayış mühitinin təxminən 5-20 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir.
Yüksək	4	Əsas şəraitin əsas elementlərinə/cəhətlərinə əhəmiyyətli birbaşa və ya dolayı təsir olmayacaq, belə ki, işlənmədən sonra xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və təbii yaşayış mühitinin və ya növlərin ümumi bütövlüyü üçün təhlükə yaranacaq. Bütöv populyasiyaya və ya növlərə kifayət qədər güclü təsir göstərir, sayının azalmasında və/və ya bölüşdürülməsində dəyişikliyə səbəb olur. Bundan sonra təbii bərpa (reproduksiya, təsirə məruz qalmamış ərazilərdən miqrasiya) həmin populyasiyanı və ya növü və ya bunlardan asılı olan populyasiyanı və ya növü bir neçə nسلin ömrü müddətində əvvəlki səviyyəsinə qaytarmayacaq. Təbii yaşayış mühitinin təxminən 20-80 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir. Yad və aqressiv növlərin daxil edilməsi.
Çox yüksək	5	İlkin təbii yaşayış mühitlərinin və ya növlərin əsas elementlərinin/cəhətlərinin itirilməsi və ya ciddi şəkildə dəyişməsi, belə ki, tikintidən sonra xarakteri/tərkibi/əlamətləri əsaslı şəkildə dəyişəcək və tamamilə itirilə bilər. Bütöv populyasiyaya və ya növlərə kifayət qədər güclü təsir göstərir, sayının azalmasında və/və ya bölüşdürülməsində dəyişikliyə səbəb olur. Təbii yaşayış mühitinin >80 %-i layihənin təsir zonasında yerləşir.

¹ Təsir Zonası (və ya təsirə məruz qalmış ərazi) layihəyə təsir etdiyi ümumi ərazidir, o cümlədən, məsələn inşaatçılar üçün düşərgələr və anbar meydançaları. Təsirə məruz qalmış məskən mühitinin faiz nisbəti həmin sahənin ölkənin ərazisinə olan nisbətidir. Praktiki olaraq, bu faizləri hesablamaq mümkün deyil və ya bu nəzərdə tutulmur. Əvəzində, bu meyar ekspert rəyi və əldə olan biliklər əsasında təsirə məruz qala bilən hər hansı məskən mühiti tipinin nisbəti haqqında təxmini məlumat vermək və ilk növbədə, təbii yaşayış mühitinin təsirə məruz qalmış böyük hissəsinin vurğulanması üçün istifadə edilir.

² Fiziki dəyişikliklər, səs-küy, vizual intruziya və havaya atılmalar səbəbindən pozulmanın məsələn yetişdirmə, yuva salma, cütləşmə/kürü tökmə, gündəlik və mövsümi miqrasiya, qışlama, məhəlli fəaliyyətlər, yırtıcı-qurban əlaqələri və nəhayət, ölüm miqdarına təsiri.

³ Ekoloji bütövlük təbii yaşayış mühitlərinin itirilməsi, təbii yaşayış mühitlərinin parçalanması, canlı təbiətin olduğu dəhlizlərin normal rejiminin pozulması və itirilməsi və ekoloji yükdaşıma qabiliyyəti kimi məsələləri əhatə edir.

3.9.6.6 Havanın keyfiyyəti

Tikinti zamanı əsas emissiya mənbələri, çox güman ki, toz, işlənmiş qazlar və tikinti obyektlərində və iş düşərgələrində müvəqqəti generatorlar kimi mənbələrdən atılmalar olacaq. Tozdan başqa, emissiyalara gəldikdə, əsas problem karbon monoksid (CO), azot oksidləri (NO_x), kükürd oksidləri (SO_x) və uçucu karbohidrogenlərə görə insan sağlamlığına potensial təsirdir. Lakin bu atılmalar böyük miqyaslı və ya uzunsürən hesab edilmirlər, çünki lokal xarakter daşıyırlar və havanın keyfiyyətinə az təsir edirlər. layihədə əməliyyatlar zamanı böyük həcmdə maye yanacaq yandırılmır.

Tikinti zamanı toza gəldikdə, toz atılmalarının miqyasından və təsirə məruz qalmış flora və faunanın həssaslığından asılı olaraq, bunun "xoşagəlməz" təsirləri ola bilər (çirkənləmə, vizual gözəllik), məhsuldarlığın azalmasına və mənfi ekoloji təsirlərə gətirib çıxara bilər. Tozun təsirlərini proqnozlaşdırmaq çətinidir, çünki onlar tikinti işlərinin müddətindən və yerindən, meteoroloji şəraitdən, torpağın və torpaqaltı qatın növündən, fon toz səviyyələrindən asılıdır. Lakin öz təbiətinə görə, tikinti işlərinin müddəti məhduddur. Tozun təsirlərini lokallaşdırmaq mümkündür; hər obyektin öz toz problemi var və çox hallarda bu problemi bilavasitə layihəyə aid etmək çətinidir: Birləşmiş Krallıq üzrə yolların ətraf mühit baxımından ekspertizası üzrə təlimat (Avtomobil yolları idarəsi, *Yolların və körpülərin layihələndirilməsi üzrə rəhbərlik*, Cild 11, Fəsil 3, Hissə 1, HA207/07' Havanın keyfiyyəti, Paraqraf 3.45) tikinti obyektindən 200m məsafədə reseptorların müəyyən edilməsini tələb edir.

Mənfi təsir göstərən toz emissiyalarına dair beynəlxalq və ya Avropa İttifaqı standartları mövcud deyil, buna görə Cədvəl 3-12-də verilən meyarlar əsasən keyfiyyəti müəyyən edir və müvafiq qiymətləndirmə üçün mütəxəssis rəyi tələb olunur. Toz hissəciklərinin diametri 10 µm-dan az olduğu zaman sağlamlığa təsir edir və havanın buna dair keyfiyyət standartları Cədvəl 3-13-də göstərilir.

Əməliyyat zamanı atılan emissiyaların təsirlərinin qiymətləndirilməsində həm insan sağlamlığına, həm də ekoloji həssas sahələrə potensial təsirlər Layihə standartları (həmin standartlar "CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantında [Qoşma D] ƏMSSİOMP-in B Əlavəsində sadalanıb) ilə müqayisədə nəzərdən keçirilib.

Əməliyyat zamanı havaya atılan ciddi emissiyalar yoxdur. Lakin bu faza üçün meyarlar işlənilib hazırlanmışdır, çünki ərsinləmə stansiyasında generatorlar işləyəndə kiçik atılmalar, ərsin buraxma əməliyyatları zamanı isə nadir hallarda ventilyasiya olacaq. Bu meyarlar Ətraf Mühit və Sosial Sahənin İdarə Olunması və Monitoring Planı (ƏMSSİOMP) (Əlavə D) Əlavə B-də sadalanan layihə standartlarını nəzərə alaraq işlənmişdir.

Təsirin miqyasının əlamətlərini, reseptorun əhəmiyyətini və ümumi əhəmiyyətini müəyyən edərkən Böyük Britaniyanın Ətraf Mühitin Qorunması üzrə təlimatı "İnkişafa nəzarət: Hava keyfiyyətinin planlaşdırılması" (2010) istifadə edilmişdir. Bu, öz növbəsində, Hava Mühitinin Keyfiyyətini İdarəetmə İnstitutunun (2009, "Havanın Keyfiyyətinə Təsirlərin Təsvirinə dair Fikirler və Onların Əhəmiyyətinin Qiymətləndirilməsi") verdiyi məlumatına əsaslanır. IAMQ-də bildirilir: "Həssas reseptorlarda təsirlərə gəldikdə, işlənmənin ümumi əhəmiyyət matrisasının müəyyən edilməsi üçün, bir fənn kimi, hava mühitinin keyfiyyətinin sərt tətbiqi yaramır". Vurğulanır ki, ümumi əhəmiyyətin təsdiqlənməsində ekspert rəyi əsas amildir və bu mülahizəni nəzərdən keçirmək üçün bir neçə amil verilir. Bu yanaşma qəbul edilmişdir. Buna görə, potensial əhəmiyyətli təsirləri müəyyən etmək üçün yalnız yoxlama üçün yarayan rəhbər prinsiplər kimi aşağıdakı cədvəllərdə verilən identifikatorlar nəzərdən keçirilməli, sonra isə orta və güclü təsirlər ətraflı qiymətləndirilməlidir. Qısa müddətli təsirlərə sərt tətbiq edilən güc meyarlarına ehtiyatla yanaşmaq lazımdır, çünki qısamüddətli limitlərin həddini nə qədər sıxılıqla və hansı müddətdə aşmasından çox şey asılıdır.

Cədvəl 3-12: Havaya atılan emissiyalara görə reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Toz baxımından: İnsanların adətən rast gəlinmədiyi sahələr - təsir ehtimal edilmir Otlaqlar və ya istifadəsiz torpaqlar. Fauna toz emissiyalarına həssas deyil Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO ₂ /PM ₁₀ /benzol konsentrasiyaları <50% EAL (NO ₂ EAL = 40 µg/m ³ , PM ₁₀ EAL = 20 µg/m ³ , benzol EAL = 5 µg/m ³)
Zəif	B	Toz baxımından: İnsanların keçib getməsi gözlənilən, lakin uzun müddət təsire məruz qalması ehtimal edilməyən sahələr (məs. köçəri otlaq sahələri, kənd-təsərrüfatı sahələrində işçilər) Toz emissiyalarına yüksək dözümü olan əkin və bitki örtüyü, məs. dənli bitkilər, heyvanlar üçün yem bitkiləri Toz emissiyalarına az həssas olan fauna, məs. həddindən artıq hərəkətli məməlilər Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO ₂ /PM ₁₀ /benzol konsentrasiyaları 50-75% EAL
Orta	C	Toz baxımından: Nadir hallarda daha uzun təsire məruz qalan sahələr və binalar Toza orta səviyyədə həssas olan əkin və bitki örtüyü, məs. kobud yarpaqlı bitkilər Toz emissiyalarına orta səviyyədə həssas/dözümlü olan fauna Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO ₂ /PM ₁₀ /benzol konsentrasiyaları 75–90% EAL
Yüksək	D	Toz baxımından: Təsirin nəzərə çarpacaq, lakin daimi olmadığı sahələr və ya binalar, məsələn məktəblər, ofislər, mağazalar, bazarlar Toz emissiyalarına yüksək səviyyədə həssas /az dözümlü olan əkinlər, bitkilər və fauna, məs. istixanalar, şitilliklər, bostanlar və meyvələr Milli səviyyədə təyin edilmiş ekoloji sahələr Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından Əsas orta illik göstərici NO ₂ /PM ₁₀ /benzol konsentrasiyaları 90–100% EAL

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox yüksək	E	Toz baxımından: İnsanların yaxınlıqda daimi yaşaması mümkün olan və uzun müddət tozun təsirinə məruz qalması ehtimal edilən yaşayış binaları (o cümlədən xəstəxanalar) Toz emissiyalarına çox yüksək səviyyədə həssas /çox az dözümlü olan əkinlər, bitkilər və fauna, məs. epifit şibyələr və torf mamırı Beynəlxalq səviyyədə təyin edilmiş ekoloji sahələr Üzvi və qeyri-üzvi emissiyalar baxımından NO₂/PM₁₀/benzol konsentrasiyalarının əsas orta illik göstəriciləri mövcud EAL-lardan yüksəkdir

Cədvəl 3-13: Atmosferə atılan emissiyaların təsir miqyasının təsnifatı

Güc	Qiymə	Nümunələr
Çox zəif	1t	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-12-də qeyd edilən standartlardan <5% yer qatına yaxın konsentrasiyalar Toz səviyyələrində gözə görünən artım yoxdur Tikinti işləri prosesində yanma zamanı əmələ gələn müvəqqəti emissiyalar
Zəif	2	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-12-də qeyd edilən standartlardan 5–20% mövcud fon konsentrasiyası Toz səviyyələrində gözə çarpan artım proqnoza görə narahatlığa səbəb olmayacaq, şikayətlərə gətirib çıxartmayacaq və ya sağlamlığa mənfi təsir göstərməyəcək
Orta	3	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-12-də qeyd edilən standartlardan 20-50% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları narahat edir və ya daşınmaz əmlaka, məhsula və ya ekologiyaya az ziyan vura bilər.
Yüksək	4	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-12-də qeyd edilən standartlardan >50% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları çox narahat edir və ya ciddi olmasa da, sağlamlığa kifayət qədər təsir edə bilər və ya daşınmaz əmlaka, məhsula və ya ekologiyaya ziyan vura bilər.
Çox yüksək	5	Layihənin/prosesin təsirləri, o cümlədən Cədvəl 3-12-də qeyd edilən standartlardan >70% mövcud fon konsentrasiyası Toz insanları çox narahat edir və ya sağlamlığa ciddi təsir göstərə bilər və ya daşınmaz əmlaka və ya məhsula ciddi ziyan vura bilər.

3.9.6.7 Səs-küy

Tikinti zamanı əsas səs-küy mənbələrinə ola bilsin boru kəmərinin KS-də ağır texnikanın işi; nəqliyyat vasitələrinin KS-nə, tikinti düşərgəsinə və boru anbarları sahəsinə və oradan geriyyə hərəkəti; tikinti düşərgələr ilə bağlı səs-küy, məsələn müvəqqəti generatorların səs-küyü daxil olsun. Əməliyyat zamanı əsas səs-küy mənbələri qurğulardakı avadanlıqların fəaliyyətindən irəli gələcək.

Normal rejimdə davamlı surətdə fəaliyyət göstərən qurğunun yaratdığı səs-küy ən sərt meyar kimi gecə-vaxtı mövcud olan fon səviyyələri ilə müqayisədə qiymətləndirilmişdir. Gecə vaxtı səs-küyün tipik fon səviyyəsi 00:00 və 05:00 saatları arasındakı müddət kimi müəyyənləşdirilib. Bu vaxt ən sakit müddət hesab edilir, çünki səs-küy mühiti insan fəaliyyətinin və gündüz səs-küyünün təsirinə daha az məruz qalır. Texniki xidmətlə bağlı havaya qaz atqısı halları həssas reseptorların bayırında proqnozlaşdırılan maksimum səs-küy səviyyəsinə əsasən qiymətləndirilmişdir bu qiymətləndirmədə beynəlxalq (ÜST) və Böyük Britaniya (BS 8233) meyarlarından istifadə edilmişdir. Fövqəladə hallarda havaya qaz atqısının gözənilən sürəkliliyini və bu halın sağlamlıq və texniki təhlükəsizlik baxımından prioritetliyini nəzərə alaraq, bu səs-küy mənbəyini daxili səs-küy meyarlarına (sağlamlığı uzunmüddətli təsirlərə qarşı qorumaq üçün hazırlanmış) əsasən qiymətləndirmək qeyri-müvafiq hesab edilə bilər. Ona görə də, yaxınlıqdakı həssas reseptorlarda eşitmə orqanlarının mümkün zədələnməsinə səbəb olan təsirlərə qarşı qorunmuş olmasını təmin etmək üçün fövqəladə hallarda qazın havaya buraxılması prosesi istehsalatdakı səs-küy meyarları (İşdə Səs-küyə Nəzarət Qaydaları - 2005) ilə müqayisədə qiymətləndirilmişdir.

Bir aydan çox davam edən tikinti əməliyyatları üçün BS 5228-1:2009 "İnşaat meydançalarında və açıq sahələrdə səs-küy normaları və vibrasiyaya nəzarət - Səs-küy" standartındakı tövsiyələr istifadə edilmişdir. Tikintidə bir aydan az müddətdə davam edən səs-küylü işlərdə (məsələn azotun havaya buraxılması) məqsəd mümkün qədər bu hədlərə riayət etmək və səs-küyü həmin hədlər üzrə qiymətləndirmək olacaq (baxmayaraq ki, ciddi şəkildə tətbiq olunmur).

Aşağıdakı cədvəllərdə müvafiq təlimatları nəzərdən keçirməklə məqbul səs-küy emissiyaları əsasında əldə olunmuş boru kəmərinin və fəaliyyətlərin müvəqqəti (tikinti fazası), daimi (istismar fazası), planlaşdırılmış (texniki xidmət) və plansız (fövqəladə/qəza hallarında) keçici səs-küy təsirləri nəzərdən keçirilib. Səs-küyün faunaya təsirləri Cədvəl 3.11-də qiymətləndirilib.

Cədvəl 3-14: Səs-küy reseptorlarının əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Kənardan gələn ziyarətçilər və layihənin işçi qüvvəsi Digər insan reseptorları yoxdur
Zəif	B	Layihə sahəsindən kənardakı digər işçilər və/yaxud layihə işləri (yəni layihə işçi qüvvəsinin bir hissəsi olmayan)
Orta	C	Sakinlər
Yüksək	D	Məktəblər
Çox yüksək	E	Xəstəxanalar, qocalar evləri

Cədvəl 3-15: Yayılan səs-küyün miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi <5 dB(A) artmış, yaşayış binalarının xaricində isə razılaşdırılmış gündüz iş saatları və yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A) –dən aşağı Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) təşkil edir, fon səs-küy səviyyələrindən isə < 3 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü $L_{Amax} < 50$ dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w} < 70$ dB(A), reseptorda isə $L_{Cpeak} < 137$ dB(A) təşkil edir.
Zəif	2	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi <5 dB(A) artmış və ya yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən aşağı Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) və ya mövcud səs-küy səviyyələri 42 dB (A) olduğu halda, fon səs-küy səviyyələrindən < 3 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü $L_{Amax} 50-60$ dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w} 70-80$ dB (A), reseptorda isə $L_{Cpeak} < 137$ dB (A).
Orta	3	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi 5-10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası < 42dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən 3-5 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü $L_{Amax} 60-65$ dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w} 80-85$ dB(A) və ya reseptorda $L_{Cpeak} > 137$ dB(A).
Yüksək	4	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi 10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 45 dB(A) 65 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası > 42dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən 5-10 dB (A) yuxarıdır.

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} 65-70 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ 85-87 dB(A) və ya reseptorda L_{Cpeak} >137-140 dB(A).
Çox yüksək	5	Tikinti zamanı səs-küyün (ətraf mühit və tikinti) ümumi səviyyəsi >10 dB(A), yaşayış binalarının xaricində razılaşdırılmış gündüz iş saatları və gecə saatları arasında Leq həddi 1 saat 55 dB(A) 75 dB(A)-dən çox artmışdır. Əməliyyat zamanı yaşayış binalarının xaricində daimi səs-küy + rəng korreksiyası > 42dB (A) və fon səs-küy səviyyələrindən >10 dB (A) yuxarıdır. Reseptorun fasadında texniki xidmətlə bağlı ventilyasiya səs-küyü L_{Amax} >70 dB (A) təşkil edir. Ehtiyat ventilyasiyanın səs-küy təsirinə məruz qalmanın həftəlik səviyyəsi $L_{EP, w}$ >87 dB(A) və ya reseptorda L_{Cpeak} >140 dB(A).

3.9.6.8 Vibrasiya

Tikinti işlərinin səbəb olduğu vibrasiya səviyyələri cüzdür. Lakin partlayış ehtimalı, qalaqlama və ağır yük maşınlarının hərəkəti vibrasiyaya səbəb ola bilər. Bu, insanları narahat (pis təsir) edə bilər və müstəsna hallarda, hətta binalar keyfiyyətlə tikilmiş olsalar belə onlara ziyan vura bilər. Pis vəziyyətdə olan arxeoloji obyektlər və binalar vibrasiyadan daha çox zərər çəkə bilərlər.

Tikintiyə dəyən ziyandan narahatlıq (pis təsir) vibrasiyanın daha aşağı səviyyələrində baş verir, buna görə aşağıdakı cədvəllərdə insan reseptorları və fiziki strukturlar arasında fərq qoyulur. Təsirin qiymətləndirilməsi üçün Cədvəl 3-17-də istifadə edilən vibrasiya qiymətləri BS 5228-2:2009 "Səs-küy və vibrasiya ilə mübarizəyə dair norma və qaydalar" (insanlar üçün narahatlıq) və BS 7385-2:1993 "Binalarda vibrasiyaların qiymətləndirilməsi və ölçülməsi. Torpağın vibrasiyasından dəyən zərərin səviyyələri üzrə rəhbərlik" (binalara təsirlər). Pis vəziyyətdə olan arxeoloji obyektlərə və binalara və/və ya tarixi binalara ehtiyatla yanaşma qəbul edilmişdir. Vibrasiya səviyyələri hər bir güclü vibrasiya mənbəyi üçün gözənilən tipik səviyyələr əsasında müəyyən ediləcək və onun gücü Cədvəl 3-16 və Cədvəl 3-17 əsasında qiymətləndiriləcək. Vibrasiya mənbəyindən asılı olaraq, vibrasiyanın təsiri az olan məsafələr müəyyən ediləcək, bax: Fəsil 10 - Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və Təsirlərin Azaldılması və Təsirəzaltma Tədbirləri (Planlaşdırılmış Fəaliyyətlər).

Cədvəl 3-16: Reseptorun titrəyişlər baxımından əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	İnsanların yaratdığı narahatlıq	Binaların yaratdığı narahatlıq
Çox zəif	A	Kənardan gələn ziyarətçilər və layihənin işçi qüvvəsi	Sənaye obyektləri və binaları
Zəif	B	Layihə sahəsindən kənarında olan digər işçilər və/yaxud layihə işləri (yəni layihə işçi qüvvəsinin bir hissəsi olmayan)	İntensiv istifadəli ictimai binalar

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	İnsanların yaratdığı narahatlıq	Binaların yaratdığı narahatlıq
Orta	C	Sakinlər	Çoxmərtəbəli dəmir-beton binalar Taxta yaşayış binaları
Yüksək	D	Məktəblər	Plitələrdən və ya kərpicdən tikilmiş yaşayış binaları
Çox yüksək	E	Xəstəxanalar, qocalar evləri	Yüngül və quraşdırma konstruksiyalı binalar Tarixi binalar və arxeoloji sahələr Titrəyişə həssas avadanlıq, məs. yazma avadanlığı qoyulmuş binalar

Cədvəl 3-17: Vibrasiyanın proqnozlaşdırılmış təsirlərinin miqyas üzrə təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	İnsanların yaratdığı narahatlıq	Binaların yaratdığı narahatlıq
Çox zəif	1	<0.14mm/s PPV1. Vibrasiyanın hiss olunma ehtimalı azdır	<0.6mm/s PPV: binaya kosmetik ziyan vurulması ehtimalı yoxdur
Zəif	2	0.14–0.3mm/s PPV. Vibrasiya tikinti ilə bağlı ən həssas titrəyiş tezliklərində hiss oluna bilər	
Orta	3	0.3–1.0mm/s PPV. Vibrasiya hiss oluna bilər	0.6–15mm/s PPV: < 4Hz
Yüksək	4	1.0-10 mm/s. Ola bilsin, vibrasiya şikayətlərə səbəb olsun, lakin qabaqcadan xəbərdarlıq edilsə və izahat verilsə, şikayətlərə dözmək olar.	15–20mm/s PPV: <15Hz tezliklərdə binaların dağılması mümkündür
Çox yüksək	5	>10mm/s. Ola bilsin, vibrasiya bu səviyyəyə qısa məruz qalmadan çox dözülməz olacaq	> 20mm/s PPV: <15Hz tezliklərdə binaların dağılması mümkündür arxeoloji obyektə > 0.6 mm

Hissəciklərin pik sürəti

3.9.6.9 Mədəni irs

Prosesin daşınmaz olduğu üçün arxeoloji xüsusiyyətlər barədə məlumatı yalnız layihənin tikinti fazasında əldə etmək mümkündür. Buna görə, tikinti fazasından əvvəl dəqiq nəticələrini/ciddiliyini tez-tez müəyyən etmək mümkün deyil. Lakin boru kəməri mövcud CQBK-nə yaxın olduğu üçün, obyektlərin çoxunu və onların vaciblik səviyyələrini

qiymətləndirmək daha asandır. Buna baxmayaraq, hətta həmin obyektin bir hissəsi mövcud boru kəməri ilə bağlı tədqiq edilən sahədə yerləşsə belə səthi ifadə edilə bilməyən obyektin əhəmiyyəti və tam təsiri barədə həmişə dəqiq bir şey söyləmək mümkün deyil, Bu kimi obyektlərin əhəmiyyəti barədə fikir tez-tez dəyişir, çünki qazma işləri aparılır və obyektin tam genişliyi, yəni təsir səviyyəsi obyektin miqyası barədə bilik tələb edir.

Cədvəl 3-18-də mədəni irs obyektlərinin əhəmiyyəti və həssaslığı göstərilir. Cədvəl 3-19-da xarabaların qorunma statusu və qorunmasının vəziyyəti, arxeoloji xarabaların potensial dağılması, təsirin miqyası müəyyən edilir. Həmçinin, Cədvəl 3-19-da araşdırma yolu ilə mədəni irsin əsaslı şəkildə tədqiq edilməsi ərazinin arxeologiyasının dərk edilməsinə, ictimaiyyətin maarifləndirilməsinə və yerli faktoqrafik materialların toplanmasına müsbət/faydalı təsir göstərə bilər.

Mədəni irsin qiymətləndirilməsi Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK/İFC) İş Keyfiyyəti Standartı 8 əsasında həyata keçirilir və Şose yolları idarəsinin (BK) mədəni irsə dair meyarlarını, Hissə 2 HA 208/07, "Yolların və Körpülərin layihələndirilməsinə dair Təlimat"-ı nəzərə alır. Sonuncu sənəd model kimi qəbul edilmişdir. Birləşmiş Krallıqda və Avropada qiymətləndirmələr bu model əsasında qurulur.

Cədvəl 3-18: Mədəni irs obyektlərinin əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Az və ya heç bir arxeoloji dəyəri olmayan fond, məsələn əvvəllər ciddi ziyan çəkmiş və ya dağılmış obyektlər.
Zəif	B	Yerli əhəmiyyətli xüsusi və qeyri-xüsusi obyektlər Maliyyə çatışmazlığından zəif qorunan və/və ya pis şəraitə görə ömrü başa çatan obyektlər Dəyəri məhdud, lakin yerli tədqiqat məqsədləri üçün faydalı ola bilən obyektlər, məsələn şumlanmış və davam edən şumlamadan təhlükə altında olan ərazilər.
Orta	C	Rayon səviyyəsində tədqiqat məqsədləri üçün vacib və ya faydalı olan xüsusi və ya qeyri-xüsusi fond
Yüksək	D	Milli qanunvericiliklə qorunan, mühafizə edilən abidələr siyahısına salınmış obyektlər. Dövlət səviyyəsində tanınmış tədqiqat məqsədləri üçün faydalı ola bilən fond
Çox yüksək	E	Mədəni, tarixi və ya arxeoloji dəyəri olan və UNESCO-nun Dünya Mədəni İrs siyahısına daxil edilmiş obyektlər (o cümlədən namizədliyi irəli sürülmüş obyektlər). Beynəlxalq səviyyədə tanınmış və elmi-tədqiqat məqsədləri üçün fayda verə bilən obyektlər
Məlum deyil	-	Hazırda, resursun əhəmiyyəti məlum deyil. Bunun müəyyən edilməsi üçün kifayət qədər qiymətləndirmə işləri aparılmayıb.

Cədvəl 3-19: Mədən irs obyektlərinə proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Faydalı/ dəyişiklik yoxdur		Əvvəllər məlum və ya naməlum, lakin tədqiq edilməmiş obyektlər. Proqnoza görə, layihədə ilk əsas araşdırma və ya elmi tədqiqat məlumatın/biliyin genişləndirilməsində tədqiqatçılar üçün faydalı olmalıdır. Obyektdə heç bir ciddi dəyişiklik yoxdur. layihənin əhatə dairəsindən kənarında, araşdırma koridorunda yerləşən obyektlərə aiddir.
Çox zəif	1	Arxeoloji materiallarda və ya ətraf şəraitdə cüzi dəyişikliklər (obyekt ətrafındakı mühit və ya element) (arayış: faydalı maddi nümunələrin 1-10% pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır)
Zəif	2	Əsas arxeoloji materiallarda dəyişikliklər, belə ki obyektlər bir qədər dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 10-25 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə kiçik dəyişikliklər
Orta	3	Əsas arxeoloji materiallara dəyişikliklər, belə ki resursun şəkli dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 25-50 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Aktivin xarakterinə təsir edən ətraf şəraitdə ciddi dəyişikliklər
Yüksək	4	Əsas arxeoloji materialların çoxunda dəyişikliklər, belə ki, resurs ciddi şəkildə dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 50-75 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə kompleks dəyişikliklər
Çox yüksək	5	Arxeoloji materialların çoxunda və ya hamısında dəyişikliklər, belə ki resurs tamamilə dəyişir (arayış: faydalı maddi nümunələrin 75-100 %-i pis vəziyyətdədir və ya dağılmışdır) Ətraf şəraitdə geniş dəyişikliklər
Qeyri-müəyyən	-	Obyekt/cəhət və ya tikinti əməliyyatları barədə əldə olan məlumatlar bu mərhələdə mümkün təsirləri müəyyən etməyə imkan vermir.

3.9.6.10 Sosial sahəyə təsirlər

Sosial sahəyə potensial təsirlər fərdlərə, ev təsərrüfatlarına və bütöv icmalara toxuna bilər və həmin təsirlər layihə ilə bağlı işlərin (məsələn torpaq sahələrinin əldə edilməsi və ya iş yerlərinin yaradılması) və ya səs-küy səviyyələrinin artması, hava keyfiyyətinin pisləşməsi və ya yol hərəkətinin intensivləşməsi kimi ətraf mühit baxımından dəyişikliklər nəticəsində əmələ gələ bilər. Təsirlərin əhəmiyyəti bir çox dəyişən kəmiyyətlərdən asılıdır, məsələn keçmiş təcrübə və layihənin işlənmə prosesində əvvəlki təsirlərin başa düşülməsi. Bundan başqa, yerli faktorların da əhəmiyyəti böyükdür, çünki faktiki və ya gözlənilən dəyişikliklərə fərdlərin, ev təsərrüfatlarının və icmaların həssaslığı və reaksiyası fərqlidir. Faktiki və ya gözlənilən dəyişikliklərə insanlar da reaksiya verə bilərlər və onlar səbəb-nəticə əlaqələrinin

bir hissəsinə çevrilə bilirlər və beləliklə mümkün təsirlərin xarakterini və gedişini dəyişə bilirlər.

Boru kəmərinin tikintisində bir sıra müxtəlif davamlı (çoxu qısamüddətli) potensial təsirlər mümkündür, o cümlədən:

- Torpaq əldə edilməsi və təbii ehtiyatlarla yolun məhdudlaşdırılması (məsələn otlaqlar və ya istirahət zonaları) və dolanışıq üçün vasitələrə və gəlirlərə mənfi təsirlər
- İş imkanlarına, biznesin həyat qabiliyyətinə və potensial gəlirlərin artırılmasına təsir edən iqtisadi dəyişikliklər
- Sosial və fiziki infrastruktur obyektləri və/və ya xidmətləri
- Nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti və növü səbəbindən qəza hallarının və insan həyatı üçün risk və təhlükələrin artması.

Bu təsirlər əldə edilmiş torpaq sahələrinin vaxtında kompensasiyası və yerli işçi qüvvəsinə üstünlük verən işə gətirmə siyasəti kimi xüsusi tədbirlər vasitəsilə azaldıla bilər və/və ya gücləndirilə bilər.

Faktiki olaraq, sosial təsirlərin gücünü və əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün əsas təlimatın Dünya Bankının sosial zəmanət üzrə siyasət və prosedurlarında və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK/İFC) Sosial və Ətraf Mühit baxımından Dayanıqlıq üzrə normalarında və müşayiətedici qeydlərdə verilməsinə baxmayaraq sosial sahəyə təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün heç bir standart və ya istiqamətləndirici meyarlar yoxdur. Lakin beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, təsirlərin müəyyən tipləri inkişaf kontekstlərinin çoxunda baş verir və konkret kontekstdə başqa cür olmayınca, adətən əhəmiyyətli hesab edirlər. Bu təsirlər torpaq əldə edilməsinə və iqtisadiyyatda sabitliyin pozulmasına; xəstəlik və ölüm dərəcəsinin artmasına gətirib çıxaran sağlamlıq üçün təhlükələrə; yaşayış səviyyəsinin pisləşməsinə; icmadaxili və icmalararası münasibətə; insan hüquqlarının pozulmasına aiddir.

Sosial reseptorun əhəmiyyətinə/həssaslığına gəldikdə, (fiziki, kapital, maliyyə və sosial) resurslara çıxış, işçi qüvvəsinin mövcud səriştə və təcrübəsini (layihə ilə bağlı işlərə cəlb oluna bilən qruplar) və ayrı-ayrı adamların layihə işləri barədə fikirləri, problemləri və ya düşüncələrini nəzərə alan rəhbərlik işlənilib hazırlanmışdır (Cədvəl 3-20).

Təsirlərin gücünün qiymətləndirilməsinə gəldikdə, torpaq əldə edilməsinin təsirlərini qiymətləndirməkdən ötrü ayrıca cədvəllər işlənilib hazırlanmışdır¹; iqtisadiyyata, məşğulluğa, dolanışıq və səriştəyə; xidmətlərə, digər infraqurkura, əhəlinin sağlamlığına və təhlükəsizliyinə olan təsirlər.

Cədvəl 3-21 - Cədvəl 3-23 cədvəllərdə təsirin miqyasının qiymətləndirilməsini asanlaşdırmaq üçün bir neçə potensial ssenarinin/təsirin təsviri verilir.

Cədvəl 3-20: Sosial reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Təsirə məruz qalmış resurslardan istifadə edən fərdlərin, ev təsərrüfatlarının və ya icmaların yaxınlıqdakı alternativlərə çıxışı var. Həmin alternativlərin istifadəsi dolayı mənfi təsir göstərmir.

¹ Torpaq əldə etmə fermer və ya başqa istifadəçilər tərəfindən daimi və müvəqqəti olaraq torpaqdan istifadə etmə imkanının itirilməsi (məsələn, bitkilərdən yanacaq kimi istifadə edən çobanlar/heyvandarlar) və sonralar boru kəmərinin istismarı müddətində onun istifadəsinə qoyulan məhdudiyyətlərdir.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		Yüksək ixtisaslı və səriştəli işçi qüvvəsi Yaşlı adamlar sağlamlığa və əmin-amanlığa təhlükələri yaxşı başa düşürlər. Onlar boru kəmərinin tikintisi və istismarı zamanı boru kəmərinin yaxınlığında yaşamış və işləmişlər. Buna görə də, yaşlı adamlar uşaqlara/gənclərə məsləhət verə /nəzarət edə bilirlər. LTMQİc-larda (layihənin təsirinə məruz qalmış icmalar) maraqlı tərəflər təsir barədə heç bir narahatlıq ifadə etmədilər.
Zəif	B	Təsirə məruz qalmış resurslardan istifadə edən fərdlərin, ev təsərrüfatlarının (ET/HH) və ya icmaların yaxınlıqdakı alternativlərə çıxışı var. Həmin alternativlərin istifadəsi məhdud dolayı mənfi təsir göstərə bilər. Yüksək ixtisaslı kadrlar, lakin lazımı təcrübə yoxdur Az sayda LTMQİc-larda bir neçə maraqlı olanlar təsir barədə narahatlıq bildirdilər
Orta	C	Bəzi fərdlər/ailələr təsirə məruz qalmış resurslardan asılıdırlar və yaxınlıqda heç bir alternativ yoxdur Səriştəli işçi qüvvəsi azdır, onların təcrübəsi də azdır Bəzi ev təsərrüfatları/ailələr və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, baş verən hər hansı dəyişiklik onların dolanışiq təmin etmək qabiliyyətinə, resursların saxlanması və ya həyat keyfiyyətinə uzun bir müddət ərzində (>1 il) təsir göstərəcək. Yaşlı adamlar layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi, xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələri başa düşürlər, lakin boru kəmərinin tikintisi və istismarı müddətində burada yaşayış və işləmək təcrübələri yoxdur. Yaşlı adamlar yalnız ümumi şəkildə uşaqlara/gənclərə məsləhət verə /nəzarət edə bilirlər. Bəzi LTMQİc-larda bir çox maraqlı tərəflər öz narahatlıqlarını bildirdilər.

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Yüksək	D	İcma təsirə məruz qalmış resurs(lar)dan asılıdır və yaxınlıqda alternativ yoxdur Bir çox ev təsərrüfatı/ailə və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, dəyişiklik onların dolanışıq təmin etmək qabiliyyətinə və ya həyat keyfiyyətinə qəbul edilməz dərəcədə təsir göstərəcək Layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi, xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələr yalnız müəyyən yaşlı adamlar tərəfindən başa düşülür. Həmin yaşlı adamlar yalnız ümumi şəkildə uşaqlara/gənclərə məsləhət verə/nəzarət edə bilirlər. Başqa uşaqlara/gənclərə çətin ki, adekvat məsləhət verilsin/nəzarət edilsin. QHT-lər tərəfindən və əksər LTMQİc-larda təsir barədə böyük narahatlıq ifadə edilmişdir.
Çox yüksək	E	Bir çox icmalar təsirə məruz qalmış resurs(lar)dan asılıdır, yaxınlıqda isə alternativ yoxdur Səriştəli və təcrübəli işçi qüvvəsi çatışmazlığı Yaşlı adamların çoxu layihənin işlənməsi ilə əlaqədar dəyişikliklərin (yol hərəkətinin güclənməsi, xəndəklər) sağlamlıq və əmin-amanlıq üçün yaratdığı təhlükələri yaxşı başa düşürlər. Çətin ki, yaşlı adamlar uşaqlara münasib məsləhət versinlər/nəzarət etsinlər. Bir çox ev təsərrüfatı/ailə və sahibkarlar/operatorlar başa düşürlər ki, dəyişiklik onların dolanışıq təmin etmək qabiliyyətinə və ya həyat keyfiyyətinə qəbul edilməz dərəcədə təsir göstərəcək və onlar öz yerlərini/icmalarını tərk edə bilirlər. QHT-lər tərəfindən və bir çox marağı olan LTMQİc-larda təsir barədə çox böyük narahatlıq ifadə edilmişdir.

Cədvəl 3-21: Torpaqların əldə olunması ilə bağlı təsirlərinin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Müsbət təsir	-	t/e
Çox zəif	1	Qısamüddətli (< 6 ay) narahatlıq/torpaq sahiblərinin və istifadəçilərinin gəlir itkisi olmadan, iqtisadi imkanları

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		azalmadan öz torpaqlarından istifadə etmək imkanlarının azalması və ya LTMQİc-larda təsire məruz qalmış ev təsərrüfatlarının və ya fərdlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması variantları Dolanışığı və ya "həyat imkanlarını" yaxşılaşdırmaq üçün əldən verilmiş imkanların başa düşülməsi
Zəif	2	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin bəzi aspektlərində dolanışığa, iqtisadi imkanlara və ya LTMQİc-larda təsire məruz qalmış, lakin yeni şəraitə nisbətən asanlıqla uyğunlaşa biləcək məhdud saylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müvəqqəti (<1 il) və ya qeyri-müntəzəm mənfə dəyişikliklər
Orta	3	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin daim azalması, elə ki, (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) sabit iqtisadi vəziyyətin pozulması LTMQİc-larda 20-dək fərdi və ya ev təsərrüfatına təsir göstərir. LTMQİc-larda ev təsərrüfatları və fərdlər itkilərə və ya torpaqdan istifadənin dəyişməsinə uyğunlaşa bilərlər, lakin bəzi ev təsərrüfatları/fərdlər üçün keçid dövrü çətin ola bilər.
Yüksək	4	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin daim azalması, belə ki (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) sabit iqtisadi vəziyyətin pozulması LTMQİc-larda 20-dən çox fərdi və ya ev təsərrüfatına təsir göstərir. LTMQİc-larda ev təsərrüfatları və fərdlər itkilərə və ya torpaqdan istifadənin dəyişməsinə uyğunlaşa bilərlər, lakin ev təsərrüfatlarının/fərdlərin çoxu üçün keçid dövrü çətin ola bilər. (IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) LTMQİc-larda təxminən 5 ailənin köçürülməsi
Çox yüksək	5	(IFC P-S5-də müəyyən edildiyi kimi) 5 ailədən/biznesdən çoxunun köçürülməsi. LTMQİc-larda 50 %-dən çox ailəyə təsir göstərən iqtisadiyyatda sabit vəziyyətin pozulması Dəyişikliklərə uyğunlaşma zamanı çoxsaylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının yaşadığı çətinliklər icmaların bütövlüyünə təhlükə yaradır.

Cədvəl 3-22: İqtisadiyyata, məşgulluğa, sərişələrə və yaşayış (dolanışiq) vasitələrinə təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Müsbət təsir	-	Həyat səviyyəsini təmin etmək və ya onu yaxşılaşdırmaq məqsədilə fərdlər, ev təsərrüfatları, bizneslər və ya icmalar tərəfindən aşağıdakıların genişləndirilməsi: • Maliyyə və maddi aktivlər (məsələn əmanətlər və binalar)• Təbii aktivlər (məsələn torpaq, su mənbələri və meşələr)• İnsan kapitalı və ictimai aktivlər (məsələn ixtisas, bilik, ictimai-məişət fəaliyyətlərini dəstəkləyən şəbəkələr)• Məşgulluq, iş yerinin təhlükəsizliyi və artırılmış adambaşı gəlirlər• İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi• Yerli biznesin həyat qabiliyyəti/imkanları. CQBKG layihəsi və LTMQİc-lar arasında ahəngdar və qarşılıqlı faydalı birgə iş münasibətləri
Çox zəif	1	Qısamüddətli (< 6 ay) narahatlıq/biznesin və ev təsərrüfatlarının və ya fərdlərin həyat qabiliyyətinin/imkanlarının azalması. Gəlir itkisi, "həyat imkanları" və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün təhlükə artır. Dolanışığı və ya "həyat imkanlarını" yaxşılaşdırmaq üçün əldən verilmiş imkanların başa düşülməsi
Zəif	2	Torpaq sahiblərinin və istifadəçilərin öz torpaq sahələrindən istifadə etmək qabiliyyətinin bəzi aspektlərində dolanışığa, iqtisadi imkanlara və ya LTMQİc-larda təsirə məruz qalmış, lakin yeni şəraitə nisbətən asanlıqla uyğunlaşa biləcək məhdud saylı fərdlərin/ev təsərrüfatlarının/bizneslərin (o cümlədən iş yerlərinin, gəlirlərin, malların satışı üçün bazarlara çıxış) imkanları həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müvəqqəti (<1 il) və ya qeyri-müntəzəm mənfi dəyişikliklər. Bəzi biznes sahibləri qısamüddətli (<1 il) maliyyə itkiləri ilə üzləşir, lakin yaxın gələcəkdə bərpa olunma ehtimalı vardır. İş yerlərinin və ya saatlarının azalması nəticəsində ev təsərrüfatlarının/fərdlərin gəlirlərinin azalması, lakin yaxın gələcəkdə bərpası ehtimalı.
Orta	3	İcmalarda iş yerlərinin azalması və yaşayış səviyyəsinə mənfi təsirlər. İcmalar yaxın-qısamüddətli (iş itirəndən sonra 1 il) gələcəkdə uyğunlaşmağa, alternativ iş yerləri təmin etməyə və dolanışiqda mənfi dəyişiklikləri əks tərəfə çevirməyə qadirdirlər.
Yüksək	4	Alternativ imkanları məhdud olan icmalarda orta müddətdə (iş yerlərinin itirilməsindən sonra bir ilədək) iş yerlərinin və dolanışiq üçün vasitələrin itirilməsi Zəif qrupların (əlillər, yaşlılar, daxili köçkünlər/qaçqınlar,

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		ailə başçısı qadın olan ailələr və həyat səviyyəsi rəsmi yaşayış minimumdan aşağı olanlar) yaşayış səviyyəsinə və ya iş imkanlarına/“həyat imkanlarına” fərqləndirici mənfi təsir göstərən dəyişiklik İcma(lar) iş yerlərinin itkisinə və ya gəlirlərin azalmasına uyğunlaşa bilər, lakin keçid dövrü fərdlərin/ev təsərrüfatlarının çoxu üçün çətin ola bilər. Biznes sahibləri üçün bərpası çətin ola bilən orta-uzunmüddətli (>1 il) maliyyə itkiləri
Çox yüksək	5	Gəlir itkisinə görə yerli bizneslər bağlanır və ya başqa yerə köçürlər Orta müddətdə (iş yerlərinin itirilməsindən sonra 1 il), mühacirlikdən başqa, yerlərdə alternativ imkanlar olmadan icmalarda xeyli iş yerinin və dolanışiq vasitələrinin itirilməsi (>30% iş yeri və ya dolanışiq vasitələri). Həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mənfi təsirlərin və/və ya əldən verilmiş imkanların geniş dərk edilməsi məyusluq və ümitsizliklə nəticələnir, mühacirliyə və icmanın bütövlüyünə və həyat qabiliyyətinə təhlükə törədir. Həyat keyfiyyətinin daim azalması dərk olunur.

Cədvəl 3-23: İnfrastruktura və xidmətlərə təsirlərin miqyasının təsnifatı

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Müsbət təsir	-	İnsanların, ev təsərrüfatlarının və ya icmaların yaşayış səviyyəsini və ya “həyat imkanlarını” aşağıdakı vasitələrlə qorumaq və ya yaxşılaşdırmaq qabiliyyətinin güclənməsi • Sosial infrastruktur (məsələn klinikalar, məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri) • Maddi/fiziki infrastruktur (məsələn yollar və su təchizatı şəbəkələri).
Çox zəif	1	İkinci dərəcəli yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektlərinə/xidmətlərinə çıxışda qısamüddətli dəyişikliklər, lakin məqbul alternativlər mövcuddur
Zəif	2	Müəyyən əsas yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektlərinə/xidmətlərinə çıxışda qısamüddətli dəyişikliklər, lakin məqbul alternativlər mövcuddur
Orta	3	<6 ay müddətinə yerli sosial/fiziki infrastruktur obyektləri/xidmətləri məhduddur/əlçatmazdır
Yüksək	4	İkinci dərəcəli infraqstruktura müvəqqəti zərər 6-12 ay müddətinə yerli sosial/fiziki infraqstruktura obyektləri/xidmətləri məhduddur/əlçatmazdır
Çox yüksək	5	Əsas infraqstruktura müvəqqəti zərər Əsas yerli sosial/fiziki infraqstruktura obyektləri/xidmətləri daimi məhduddur/əlçatmazdır İnfraqstruktura daimi zərər

3.9.6.11 Sağlamlığa təsirin qiymətləndirilməsi

Yanaşı olaraq, layihədə Sağlamlığa Təsirlərin Qiymətləndirilməsi (STQ) üzrə iş aparılmışdır. Bu iş ƏMSSTQ qrupu ilə birgə həyata keçirilmişdir. Bu yarım-bölmədə STQ metodikasının qısa icmalı verilir. Həmin metodika sağlamlığa ümumi riskləri müəyyən etmək məqsədilə sağlamlığa təsir və təsirin baş vermə ehtimalı (mümkünlüyü) əsasında qurulur. STQ-də beynəlxalq neft-qaz sənayesi və beynəlxalq kredit təşkilatları tərəfindən işlənib hazırlanmış müəyyən ətraf mühit üzrə sağlamlıq sahələrinin (ƏMSS) ilkin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Məqsəd, layihənin hər sahəyə təsir edib-etməyəcəyini müəyyən etmək və gələcək tədqiqatlara zəmanət vermək idi. Cədvəl 3.24-də sadalanmış ƏMSS-lər potensial təsiri olan sahələr kimi müəyyən edilmiş, buna görə STQ çərçivəsində ətraflı qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 3-24: Ətraf Mühit üzrə Sağlamlıq Sahələri

Ətraf mühit üzrə sağlamlıq sahələri (ƏMSS)
Bədbəxt hadisələr/xəsərlər – nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti və icmanın inşaat meydançasına girişi ilə əlaqədar xəsərlər, neft sızmaları və atmosfərə atılmalar
Tibbi xidmət infrastrukturunu və onun gücü
Təhlükəli materialların təsirinə məruz qalma
Torpaq, su, sanitariya şəraiti və tullantılarla bağlı xəstəliklər
Qeyri-yoluxucu xəstəliklər
Sağlamlığın sosial determinantları (SSD)
Cinsi yolla ötürülən infeksiyalar
Yaşayış mənzilləri və nəfəs problemləri
Ərzaq və qidalanma problemləri
Zoonozlar
İnfeksiya daşıyıcıları ilə bağlı xəstəliklər
Proqramları idarəetmə sistemləri

Sağlamlığa hər bir potensial təsirin bir neçə müxtəlif ölçüsü var. Bunlar təsirin gücünü və onun azaldılması üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsinə kömək edir.

- Xüsusiyyət – birbaşa, dolay və ya ümumi
- Vaxt cədvəli və sürətlilik – nə vaxt (layihə fazası), yəni tikinti, istismar, istismardan çıxarma və nə qədər vaxt, yəni günlər, aylar, illər və s
- Tezlik – müəyyən müddət ərzində baş vermənin intensivliyi
- Əhatə dairəsi – təsirlərə məruz qalması ehtimal edilən yerlər (yerli, rayon, ölkə səviyyəsində)
- Güc – intensivlik, xüsusilə də, mövcud əsas şəraitlərə gəldikdə
- Əhəmiyyət – potensial olaraq təsire məruz qalan icma tərəfindən risklərin qəbul edilməsi
- İdarə oluna bilmə və ya risklərə (qabaqlayıcı və ya reaktiv) cavab verməyə təsir göstərmə qabiliyyəti.

Gücünü müəyyən etməkdən ötrü aşağıdakı meyarların köməyi ilə hər ESS üçün icmanın sağlamlığına və təhlükəsizliyinə olan potensial təsir qiymətləndirilmişdir (Cədvəl 3-25).

Cədvəl 3-25: Sağlamlığa təsir dərəcəsinin təsnifatı

Potensial təsir	İcmanın sağlamlığına dair tövsiyələr
Çox yüksək	Ətrafdakı icmalara birbaşa təsir edən güclü partlayış/atılma.
Yüksək	Yol və ya hava nəqliyyat vasitəsində güclü qəza hadisəsi Geniş sosial təsir Xəstələnmə dərəcəsinin çıxış səviyyəsindən 30% yuxarı

Potensial təsir	İcmanın sağlamlığına dair tövsiyələr
	dəyişməsi
Orta	Xəstələnmə dərəcəsinin çıxış səviyyəsindən 10-30% yuxarı dəyişməsi Yerli sosial sahəyə mənfi təsir
Zəif	Yerli xidmətlərin fəaliyyətində 24 saatdan az müddətinə fasilə. Yerli klinikaya müraciətlər: başağrısı, asqırma, öskürək, göz qıcıqlanması.
Çox zəif	Ayrı-ayrı ailələrdən qısamüddətli şikayətlər: səs-küy, qoxu, baş ağrısı, öskürmə.

Hər təsirin baş verməsi ehtimalı dərəcələrə bölünmüş şkala ilə qiymətləndirilmişdir: 1=uzaq və 8=nisbətən ümumi.

Ayrıca qiymətləndirmənin bir hissəsi olan ümumi sağlamlığa riski qiymətləndirmək üçün təsir gücü və təsirin baş vermə ehtimalı birləşdirilir.

3.9.6.12 Yol hərəkəti və nəqliyyat

Nəqliyyat təsirlərinin (avtomobil və dəmir yolları) qiymətləndirilməsi üçün yanaşma həssas reseptorların mövcudluğuna, eləcə də, layihənin sürəklilik, əmələ gələn yol hərəkətinin miqyası və növü törətdiyi dəyişikliklərə aiddir.

Reseptorların mövcudluğu (məsələn tikilib abadlaşdırılmış yerlər, kəndlər, məktəblər, səkiler və s.) baş verə biləcək təsirlərin şərtidir və ən böyük riskə uşaqlar və əlillər kimi həssas reseptorlar məruz qalacaq. Təsir gücünə gəldikdə, nəqliyyat axını faizinin artması, nəqliyyat vasitələrinin proqnozlaşdırılan hərəkətlərinin sayı, nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üçün vaxt seçilməsi, nəqliyyat vasitələri səbəbindən qəzaların potensial artması və səfər vaxtının uzanması, tıxaclar və ya gecikmələr nəzərə alınmışdır.

Cədvəl 3-26: Layihənin nəqliyyat axını və nəqliyyat vasitələri ilə bağlı reseptorların əhəmiyyəti/həssaslığı

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	A	Proqnozlaşdırılan yol hərəkəti səviyyəsi/növü ilə bağlı məhdudiyəti olmayan avtomobil/dəmir yolları. Piyadaların istifadə etmədiyi yol/keçid.
Zəif	B	Proqnozlaşdırılan yol hərəkəti səviyyəsi/növü ilə bağlı məhdudiyəti (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə dərəcəsi) olmayan avtomobil/dəmir yolları. Piyadaların nadir hallarda keçid kimi istifadə etdikləri ciğir və ya yol.
Orta	C	Orta məhdudiyətli (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə dərəcəsi), proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda bəzi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları. Piyadaların gündə ən azı bir dəfə keçid kimi istifadə etdikləri ciğirlər və ya yol.
Yüksək	D	Ciddi məhdudiyətli (eni, səthinin vəziyyəti, görünmə

Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	Dərəcə	Nümunələr
		dərəcəsi), proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda ciddi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları (məsələn piyadalar məhdudiyyətlərə görə yolda hərəkət etməyə məcburdurlar). Piyadaların gündə bir neçə dəfə keçid kimi istifadə etdikləri səki və ya yol. Yol hərəkətinin sıx yaxınlığında yol alverçiləri/bazarlar.
Çox yüksək	E	Marşrut boyunca tam/qismən ciddi məhdudiyyətli, proqnozlaşdırılan avtomobil tiplərinə uyğunlaşmaqda ciddi çətinlikləri olan avtomobil/dəmir yolları. Yola yaxın məktəblər, xəstəxanalar və ya dükənlər. Piyadalar və ya uşaqlar məktəbə və ya valideynlər xəstəxanaya getmək üçün həmişə istifadə etdikləri cığır və ya yol.

Cədvəl 3-27: Yol hərəkətinin və nəqliyyatın proqnozlaşdırılan təsirlərin miqyası üzrə təsnifat

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
Çox zəif	1	Yol hərəkətində, tıxaclarda, gecikmələrdə və ya bədbəxt hadisələrdə ölçülə bilən daimi və ya müvəqqəti artım yoxdur. Gecə saatlarında yol hərəkəti yoxdur. Yol və ya səki bağlama və ya yandan keçmə yoxdur.
Zəif	2	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axınının 5 % ¹ -dən az artması və ya layihədə saatda 15 ikitərəfli və ya gündə (yəni 24-saatda) 50 ikitərəfli hərəkətdən çox hərəkət proqnozlaşdırılmır. Gecə saatlarında yol hərəkəti yoxdur. Tıxacların və ya gecikmələrin sayı bir qədər artır. Yol-nəqliyyat hadisələrinin sayı bir qədər artır. Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi icmalardan çox fərdi evlərə təsir edir və/və ya beş gündən az müddətə kiçik daşıma həcmi olan kiçik yolları və ya səkiləri əhatə edir.
Orta	3	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axınları 6 - 10% ¹ artır və ya layihədə saatda 29 ikitərəfli və ya gündə 99 ikitərəfli hərəkət proqnozlaşdırılır. Gecə saatlarında nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin axın icmalardan yox, fərdi evlərdən yan keçəcək. Tıxaclarda və ya gecikmələrdə ciddi daimi artım olmayacaq. Artım orta və müvəqqəti olacaq. Yol qəza hadisələri riski orta və müvəqqəti olacaq. Ciddi daimi artım gözlənilmir. Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi

Miqyas	Dərəcə	Nümunələr
		bir icmaya təsir edir və/və ya orta həcmli hərəkəti olan yolları və ya səkiləri əhatə edir, 5-10 gün davam edir. Yollarda ağır yük maşınları axınında orta müvəqqəti artım, lakin heç bir/daimi kiçik artım yoxdur Neft sızması hadisəsindən sonra təhlükəli maddələrin daşınması sağlamlığa, təhlükəsizliyə və ya ətraf mühitə ziyan vura bilər. Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil və ya dəmir yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, kiçik təmir işləri tələb oluna bilər (məsələn çuxurların doldurulması).
Yüksək	4	Tikinti və ya istismar zamanı mövcud nəqliyyat axınlarının 11-20% arasında artması və ya saatda 30 və ya daha çox, gündə isə 100 və ya daha çox ikitərəfli hərəkət Gecə saatlarında kəndlərdə və ya şəhərlərdə yol hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin mövcud gecə maşın axınları yüksək olan yerlərdə. Tıxaclarda və ya gecikmələrdə yüksək müvəqqəti, lakin ciddi daimi olmayan artım proqnozlaşdırılır. Yol-nəqliyyat hadisələri risklərində yüksək müvəqqəti, lakin ciddi daimi olmayan artım. Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi bir icmadan çox icmalara təsir edir və ya yüksək həcmli hərəkəti olan yolları və ya səkiləri əhatə edir, 10 gündən çox davam edir. Yollarda ağır yük maşınlarının mövcud axın səviyyələrində yüksək artım, lakin heç bir/daimi kiçik artım yoxdur. Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, böyük təmir işləri tələb oluna bilər (məsələn yol örtüyünün yeniləşdirilməsi).
Çox yüksək	5	Tikinti və ya istismar zamanı nəqliyyat axınlarının 20 %¹-dən çox artması və ya layihədə saatda 60 və ya daha çox, gündə isə 200 və ya daha çox ikitərəfli hərəkətlərin əmələ gəlməsi proqnozlaşdırılır Gecə saatlarında kəndlərdə və ya şəhərlərdə yol hərəkəti proqnozlaşdırılır, lakin mövcud gecə maşın axınları zəif olan yerlərdə Tıxaclarda və ya gecikmələrdə ciddi daimi artım Yol-nəqliyyat hadisələrinin ciddi daimi artması Yolların və ya səkilərin bağlanması və ya yan keçməsi rayonlara və ya daha böyük ərazilərə təsir edir Ağır yük maşınlarının yollarda hərəkətində ciddi daimi artım Layihə ilə bağlı yol hərəkəti avtomobil yollarının vəziyyətini pisləşdirə bilər, yolun yenidən tikilməsi tələb oluna bilər

¹ Birləşmiş Krallıqda layihənin təsirlərini əlavə olaraq qiymətləndirilib-qiymətləndirilməməsini müəyyən etmək üçün meyar kimi yol hərəkətində artımın faizi deyil, yol hərəkətinin təsirinə qiymətləndirilməsi üzrə son təlimatda layihədə əmələ gələn hərəkətlərin sayı tətbiq edilir

(saatda 30 və ya gündə 100 hərəkət). (Nəqliyyat Departamenti (2007) *Nəqliyyatın Qiymətləndirilməsi üzrə Rəhbərlik*). Bu ona görədir ki, əvvəlki rəhbərlik hərəkət faizinin artımı aşağı olan mövcud yüksək daşıma səviyyəli, gediş-gəlişli yollarda yerin müəyyən edilməsi üçün təqdiredici inkişaf təsiri göstərirdi. Lakin faiz artımının nəzərə alınması yol hərəkətinin potensial təsirlərinin müəyyən edilməsində hələ də faydalı vasitədir, xüsusilə meyarlardan biri olan və yolun vəziyyəti kimi başqa faktorları da nəzərə alarkən.

3.9.7 Qalıq təsirin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti

Ətraf mühitə və sosial sahəyə qalıq təsire reseptorun əhəmiyyətinə/həssaslığına və həmin təsirin gücünə əsaslanan səviyyə təyin edilir. Hər qalıq təsiri üçün Bölmə 3.9.6-da verilən cədvəllərdəki A-E əhəmiyyətlik/həssaslıq dərəcələri, təsir gücünün 1-5 dərəcələri təyin edilmişdir. Qalıq təsirin əhəmiyyət səviyyəsi aşağıdakı matrisanın köməyi ilə müəyyən edilir (Şəkil 3-1).

		Təsirin miqyası					
		B	1	2	3	4	5
Reseptorun əhəmiyyəti/həssaslığı	E	B	L	M	M	H	H
	D	B	L	M	M	H	H
	C	B	L	L	M	M	H
	B	B	L	L	L	M	M
	A	B	L	L	L	L	M

Ümumi əhəmiyyəti: H=yüksək, M=orta, L=zəif, B=müsbət təsir

Şəkil 3-1: Qalıq təsirin əhəmiyyət matrisası

Təsirlərin qiymətləndirilməsində müəyyən edilmiş bütün qalıq təsirlərə, bu bölmədə təsvir edilən metodikaya uyğun olaraq, bu ƏMSSTQ Əlavəsində əhəmiyyət dərəcələri verilmişdir (bax: Əlavə B). Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu nisbi qiymətləndirmədir və aşağı, orta, yüksək terminləri müqayisəli şkaladır. Təsirlərin azaldılması iyerarxiyasının necə tətbiq edildiyini izah etmək (və lazım olduğu hallarda, qiymətləndirmədə digər variantları və onların niyə rədd edildiyini nəzərdən keçirmək), hüquqi mənada deyil, risklərin qiymətləndirilməsi baxımından təsiri praktiki cəhətdən məqsədəuyğun aşağı səviyyəyə azaltmaqdan ötrü təsirin gücü orta və ya yüksək olduğu hallar daha ətraflı Fəsil 10-da (Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirlər və Təsirazaltma Tədbirləri (Planlaşdırılmış Hallar)) verilir. Həmçinin, Fəsil 10-da müsbət təsirlər, eləcə də az əhəmiyyətli təsirlər daha ətraflı təsvir edilir və əlavə izahat verilir.

3.10 Ətraf mühitə və sosial sahəyə təhlükə və risklərin qiymətləndirilməsi

Ekoloji təhlükə və riskin qiymətləndirilməsi (ETRQ) və sosial riskin qiymətləndirilməsi (SSRQ) CQBKG üzrə ƏMSSTQ sənədinin son variantında təsvir edilmiş prosesə uyğun həyata keçirilib və 12-fəsilə (Təhlükələrin Təhlil və Riskin Qiymətləndirilməsi) təqdim olunub.

3.11 Ümumi (kumulyativ) və transsərhəd təsirlər

Nəzərdə tutulan Layihədəki dəyişikliklər ümumi (kumulyativ) və transsərhəd təsirləri Fəsil 11-də qiymətləndirilmişdir.

Ümumi təsirin qiymətləndirilməsində öz-özünə təsir göstərə bilməyən ətraf mühit və/və ya sosial-iqtisadi aspektlər müəyyən edilir, lakin keçmiş, indiki və bu və/və ya başqa layihələrdə

gələcək işlərlə bağlı təsirlərlə birgə daha böyük və daha ciddi təsir(lər)lə nəticələnə bilər. Məsələn:

- Uzun müddət ərzində dağıdılan və təkrar dağıdılan ərazilərdə yaşayış yerinin vaxtaşırı itkisi
- Eyni zamanda bir neçə Layihənin işlənməsi və ya neft-kimya zavodunun və ya nasos stansiyasının bir müddət ərzində genişləndirilməsi səbəbindən atmosfərə əlavə atılmalar
- Ardıcıl Layihələr işə salındıqca (Azərbaycanda CQBK, BTC və QİBK layihələri) məşğulluq imkanlarının davamlı genişləndirilməsi və yerli işçi qüvvəsinin ixtisasının artırılması).

Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində nəzərdən keçirilmiş kumulyativ təsirlər əlavə işlər və onların aşağıdakıqlarla qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində meydana çıxan təsirlərlə bağlıdır: mövcud BTC və QİBK neft boru kəmərləri və CQBK qaz boru kəməri. Əlavə iş sahəsinə təsir göstərə bilən nəzərdə tutulmuş işlənmələrə (tikinti işlərinə) M2 şosesinin təmiri və Hacıqabul, Pirsaat yaxınlığındakı əlaqədar yol kəsişməsinin tikintisi və Muğan yaxınlığında kanalın genişləndirilməsi işləri daxildir.

Transsərhəd təsirlər (yeni Azərbaycan hüdudlarını aşaraq qonşu ölkələrin ərazisinə qədər uzanan təsirlər) də bu ƏMSSTQ Əlavəsi zamanı nəzərdən keçirilmişdir. Layihədə nəzərdə tutulan dəyişikliklər kontekstində, potensial təsirlərə havaya atılan emissiyalar (o cümlədən istixana qazları) ilə bağlı təsirlər daxildir. Bu təsirlər 11-ci fəsilə qiymətləndirilib (kumulyativ və transsərhəd təsirlər).

“Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi” haqqında 1991-ci ilin ESPOO Konvensiyasının şərtlərinə görə, Konvensiyaya qoşulmuş ölkələr transsərhəd təsir göstərə bilən layihələr barədə bir-birinə xəbər verməlidirlər. Hazırkı ƏMSSTQ sənədi ESPOO-nun ətraf mühitin qiymətləndirilməsi üzrə tələblərə cavab verir, lakin ESPOO Konvensiyasında heç bir konkret qiymətləndirmə metodikası göstərilir. Azərbaycan Respublikası ESPOO Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

Planlaşdırılmamış emissiyaların təsirinin əhəmiyyəti Fəsil 12-də qiymətləndirilir.

3.12 ƏMSSTQ-nin açıqlanması və nəzarət edən orqan tərəfindən təsdiqləmə proseduru

Bu ƏMSSTQ Əlavəsinin yekun layihə variantı Azərbaycan Hökumətinə təqdim ediləcək (Azərbaycan Hökuməti adından sənədi ETSN təsdiq edir). Hökumət, sazişin tələblərinə və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qaydalarına uyğun olaraq, həmin ƏMSSTQ Əlavəsinə ekspert rəyi verərək onu təsdiq edəcək (Fəsil 6-da göstərdiyi kimi).

ƏMSSTQ Əlavəsinin hazırkı yekun layihə variantı ictimaiyyətə açıqlanma dövründə verilmiş şərhlərə cavab olaraq hazırlanmışdır. Bu hesabat geniş auditoriyaya paylanmış və maksimum 14 gün müddətinə şərh və rəylərə açıq olmuşdur. Elan veriləcək və Əlavə sənədinə dair rəylərin verilməsinə və məsləhətləşmələrin aparılmasına imkan yaratmaq məqsədilə sənədin nəzərdən keçirilməsi üçün yerlərin ünvanı bildirilmiş və bundan sonra işə ictimaiyyətlə görüşlər keçirilmişdir. ƏMSSTQ Əlavəsinin açıqlanması və ictimaiyyətlə görüşlər keçirildikdən sonra alınmış bütün rəy və şərhlər nəzərdən keçirilib və (ƏMSSTQ-nin yekun variantı ETSN-nin təsdiqinə rəsmi surətdə təqdim olunmazdan əvvəl) müvafiq qaydada hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsinə daxil edilmişdir.

Bu ƏMSSTQ Əlavəsinin təsdiqlənməsi bu sənəddəki konsepsiyalar, strategiyalar və öhdəliklər əsasında Layihənin layihələndirməsindəki əlavə dəyişikliklərə başlamağa imkan verəcək. Nəzərdən keçirmə prosesində bu ƏMSSTQ Əlavəsində təqdim edilənlərə əlavə olaraq və nəzarət orqanının tələblərini və rəyini nəzərə alaraq, yeni öhdəliklər və ya düzəlişlər ortaya çıxma bilər. Bunlar öhdəliklər siyahısına (Əlavə E) və idarəetmənin ətraf mühit və sosial sahənin idarə olunması və monitorinq planına (ƏMSSIOMP) daxil ediləcək.

Bu əlavə nəticəsində hazırkı ƏMSSİOMP-a nəzərdə tutulan düzəlişlər D Əlavəsində təsvir edilib.

ETSN-nin təsdiqləyici sənədi planlaşdırılmış müxtəlif əməliyyatlara, sənədləşdirilmiş atqılara və atılan emissiyalara icazədir və həmin sənəd bütün Layihə müddətində etibarlıdır. Texniki və ya başqa səbəblərə görə layihənin təsvirində layihədən irəli gələn təsirləri nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişə biləcək dəyişikliklər lazım olarsa, bunlar ETSN-nə çatdırılacaq; ətraf mühitə dair aspektlər ətraf mühitin və sosial sahənin qiymətləndirilməsində qeyd olunacaq və sənədləşdiriləcək, təsirlərin azaldılması üzrə hər hansı əlavə tədbirlər ETSN ilə razılaşdırılacaq.

3.13 İdarəetmə və monitoring

Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsi çərçivəsində öhdəliklərin və təsirazaltma tədbirlərinin uğurlu icrası üçün öhdəliklər jurnalının hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində formalaşmış öhdəliklər CQBKG üzrə ƏMSSTQ-nin son variantındakı öhdəliklərə oxşar qaydada idarə olunacaq. Tikinti fazasındakı öhdəliklər ətraf mühitin və sosial sahənin idarə olunması planları (ƏMSSİOP) vasitəsilə izlənəcək və həmin planlar da tikinti fazasında ətraf mühitin və sosial sahənin idarə olunması sisteminin (ƏMSSİOS) bir hissəsini təşkil edəcək. Yenilənmiş ƏMSSİOMP müvafiq tikinti podratçısının tenderə dəvət (TD) sənədinə daxil ediləcək və onun tərkibindəki idarəetmə planlarının icrası müqavilə çərçivəsində öhdəliyə çevriləcək.

CQBKG layihəsinin tikinti fazasından sonra mövcud Əməliyyatları İdarəetmə Sisteminə (ƏİES) istismar/əməliyyatlar fazası üzrə öhdəliklər daxil ediləcək. Buraya CQBK və CQBKG üçün ətraf mühitin və sosial sahənin idarə edilməsi sistemi daxil olacaq.

Layihənin tikintisi və istismarı zamanı tətbiq edilməli idarəetmə və monitoring strategiyaları Fəsil 13-də (İdarəetmə və Monitoring) təsvir edilir.

Layihənin tikinti və istismar fazalarında aparılan monitoring təsirlərin proqnozlaşdırılmasının auditi və onların azaldılması üzrə tədbirlər vasitəsilə aşağıdakılara zəmanət verir:

- Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər səmərəli həyata keçirilir
- Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər münasibdir və münasib olmadığı halda, onlara düzəliş edilir və ya əlavə tədbirlər nəzərdə tutulur və həyata keçirilir
- Layihə standartlarına, göstərişlərinə və qabaqcıl praktikaya uyğunluq
- Ümumi və qalıq təsirlərin qiymətləndirilməsi, elə ki, zəruri olduğu halda, müvafiq tədbirlər nəzərdə tutulmuş olsun
- Tikinti mərhələsinin ƏMSSİOMP vasitəsilə ƏMSSTQ-nin ardıcıl təxmin etmə prosesi kimi davam etdirilməsi və mövcud ƏİEMS-ə əməliyyat mərhələsinin ƏMvəƏT öhdəliklərinin daxil edilməsi. Hər ikisi daima təkmilləşdiriləcək.

3.14 Qarşıya çıxan çətinliklər

Əsas/müfəssəl mühəndis-layihələndirmə və ƏMSSTQ proqramları arasında qarşılıqlı əlaqənin yüksək səviyyədə olması o deməkdir ki, hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində 48" diametrlili boru kəməri, ərsinləmə stansiyası və boru kəmərinin əlavə seksiyası üçün Layihənin müəyyənləşdirilmiş layihələndirməsi təsvir olunub. Mümkün olduğu hallarda, hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində potensial təsirlərin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün əsas kimi Layihənin mühəndis-layihələndirmə heyətlərindən əldə olunmuş məlumatlardan istifadə edilib. Bununla belə, bəzi hallarda ƏMSSTQ sahə üçün seçiyəvi məlumatın əldə edilməsi üçün tikintidən əvvəl əlavə tədqiqatın aparılacağı sahələri müəyyən edir. Lazım gələrsə, hazırkı ƏMSSTQ-də təklif edilmiş idarəetmə və azaltma tədbirləri yeni aşkar edilmiş faktlarla bağlı dəyişdiriləcək.

Təsirin proqnozlaşdırılmasının dəqiqliyinə istifadə edilmiş proqnozlaşdırma üsuluna xas olan qeyri-müəyyənliklər və sahə üçün səciyyəvi mövcud şəraitlər təsir edəcək. Təsirlərin miqyasını proqnozlaşdırmaq üçün riyazi modelləşdirmə vasitələrindən istifadə edildikdə, bu vasitə tez-tez hava şəraiti kimi dəyişkən parametrlərə dair ehtimallara həssas olur. Qeyri-müəyyənliyin mövcud olduğu hallarda qarşısını alma tədbirlərinin təsirin əhəmiyyətinin azaldılmasında səmərəli olacağını təmin etmək məqsədilə daha ciddi meyar və ya ənənəvi ehtimallar tətbiq edilmişdi.

ƏMSSTQ konsepsiyasının seçilməsi və layihələndirmənin ilk mərhələsi ilə yanaşı gedən prosesdir. Potensial təsirləri müəyyən etmək və cavab tədbirləri təklif etmək üçün məlumat əldə etməkdən ötrü layihələndirmə qrupu ilə qarşılıqlı əlaqələr yaradılmalıdır. ƏMSSTQ sənədi müəyyən vaxtda tərtib edilib təqdim edildiyi üçün texniki mərhələdə layihəyə həmişə düzəlişlər ediləcək. Təsirlərin proqnozlaşdırılması layihələndirmədən sonra həyata keçirildiyi üçün həcmə və mürəkkəbliyinə görə CQBKG layihəsində ƏMSSTQ hesabatı təqdim ediləndən sonra istər-istəməz həll edilməli və qiymətləndirilməli məsələlər qalır. Bu məsələlər aşağıdakılardır:

- Marşruta potensial düzəlişlər
- Müvəqqəti giriş yollarının dəqiq yeri
- Əmələ gələn tullantıların dəqiq növləri və həcmələri
- Tikinti texnikasının hərəkətinin intensivliyi, onun iş sahələrinə gəliş-gediş marşrutları.

ƏMSSTQ Əlavəsində təsvir edilən layihəyə hər hansı düzəliş təsdiq edilməzdən əvvəl, düzəlişlərin idarə edilməsi prosesinin bir hissəsi kimi, bu sənəddə təsvir edilən qiymətləndirmə metodları onların ətraf mühit və sosial əhəmiyyətini qiymətləndirməkdən ötrü müqayisə ediləcək. Hazırkı ƏMSSTQ Əlavəsində verilmiş təsirazaltma tədbirlərinin bəziləri (baxın: Fəsil 10 və Əlavə B2) ümumi xarakter daşıyır və onlar çox güman ki Layihənin layihələndirməsindəki son dəyişikliklərlə bağlı təsirlərin azaldılması üçün tətbiq ediləcək.

Ətraf mühit və sosial sahə ilə bağlı problemlərin səmərə ilə idarə edilməsi üçün təyin edilmiş podratçılar öz idarəetmə və monitorinq planlarına ümumi və sahə üçün səciyyəvi təsirin azaldılması tədbirlərini (öhdəliklər) daxil etməli və öz işlərin yerinə yetirilməsi planlarında bu məsələləri nəzərə almalıdır.

ƏMSSTQ prosesində görülmüş ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, hələ də qeyri-müəyyənlik qalır. Ümumi idarəetmə yanaşmasının əsas elementi ondan ibarətdir ki, təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlərin monitorinqi aparılacaq, işlərə nəzarət ediləcək. Təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər nəticə vermədiyi və qəbul edilməz təsirlər baş verdiyi hallarda, təshihəedici tədbirlər görülməlidir.

Hazırkı ƏMSSTQ sənədində təsvir edilən bütün fəaliyyətlər üçün lazımi inzibati və ətraf mühit üzrə icazələr alınmalıdır.